

W BOOKS

Woord vooraf	8
Woordenlijst	352
Register	360
Illustratieverantwoording	364

**Het informatietijdperk:
de eenentwintigste tot de late
twintigste eeuw**

Internetkunst	12
Relationele kunst	14
Young British Artists	16
Abjecte kunst	18
'85 New Wave	20
Cubaanse renaissance	22
Hedendaagse Aboriginalkunst	24
Neo-Geo	26
Postmodernisme	28
Düsseldorf School	30
Neo-expressionisme	32
School of London	34
New Topographics	36
Land art	38
Feminisme	42
Videokunst	46

**Het ruimtevaarttijdperk:
het midden van de twintigste eeuw**

Institutional Critique	52
Mono-ha	54
Lichaamskunst	56
Arte povera	58
Postminimalisme	60
Conceptualismo	62
Conceptuele kunst	64
Minimalisme	66
Computerkunst	70
Fotorealisme	72
Postkoloniale Afrikaanse kunst	74
Popart	76
Fluxus	80
Kinetische kunst	82
Bay Area Funk	84
Wiener Aktionismus	86
Nouveau réalisme	88
Neo-dada	90
Guohua	92
Progressive Artists Group	94
Neoconcretisme	96
Lettrisme	98
Assemblage	100
Jikken Kōbō	102
Colourfieldpainting	104
Abstract expressionisme	106
Gutai	110
Tachisme	112
Arte madí	114
Cobra	116
Art brut	118

**De wereld in oorlog:
het begin van de twintigste eeuw**

St Ives School	124
Regionalisme	126
Harlem renaissance	128
Socialistisch realisme	130
Group f/64	132
Chinese houtblokbeweging	134
Concrete kunst	136
Precisionisme	138
Santiniketan	140
Neue Sachlichkeit	142
Mexicaanse renaissance	144
Nieuwe Cultuurbeweging	148
Surrealisme	150
Bauhaus	154
Purisme	156
De Stijl	158
Dada	160
Constructivisme	162
Suprematisme	164
Vorticisme	166
Futurisme	168
Pittura metafisica	170
Bloomsbury Group	172
Orfisme	174
Der Blaue Reiter	176
Die Brücke	178
Kubisme	180
Photo-secession	184
Fauvisme	186
Wiener Secession	188
Primitivisme	190

**De industriële revolutie:
de negentiende eeuw**

Nabi's	196
Yōga-schilderkunst	198
Nihonga-schilderkunst	200
Les Vingt	202
Synthetisme	204
Symbolisme	206
Postimpressionisme	208
Neo-impressionisme	210
Japonisme	212
Impressionisme	214
Luminisme	218
Esthetische beweging	220
Prerafaëlitische broederschap	222
School van Barbizon	224
School van Shanghai	226
Realisme	228
Oriëntalisme	230
Hudson River School	232
Juste Milieu	234
Nazareners	236
Romantiek	238
Nanga	240

**Het tijdperk van de Verlichting:
de achttiende eeuw**

Neoclassicisme	246
Compagnieschilderkunst	248
Picturesque	250
Grand manner	252
Rajasthani-schilderkunst	254
Pahari-schilderkunst	256
Ukiyo-e	258
Rococo	260
Mogolschilderkunst	262
Qing-excentriciteit	264

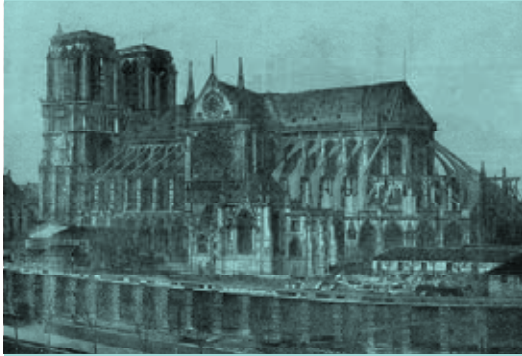
**Het tijdperk van de ontdekkingsreizen:
de zeventiende eeuw**

School van Rinpa	270
Deccani-schilderkunst	272
School van Tosa	274
Orthodoxe Qingperiode	276
Nederlandse Gouden Eeuw	278
Spaanse Gouden Eeuw	280
Franse barok	282
Vlaamse barok	284
Italiaanse barok	286

**De renaissance:
de zestiende tot de veertiende eeuw**

Contrareformatie	294
School van Kanō	296
Maniërisme	298
Venetiaanse school	300
School van Zhe	302
Noordelijke renaissance	304
Italiaanse renaissance	308
School van Wu	312

**De wereld van de middeleeuwen:
de dertiende tot de vierde eeuw**

Gotiek	318
Romaanse kunst	320
Monumentale landschappen	322
Literati-schilderkunst	324
Academische schilderkunst	326
Ottoonse kunst	328
Karolingische kunst	330
Keltische kunst	332
Byzantijnse kunst	334

**De klassieke tijd:
de derde eeuw n.C. tot de vijfde eeuw v.C.**

Romeinse schilderkunst	340
Hellenistische kunst	342
Klassieke kunst	344
Noordelijke nomadische kunst	348

Woord vooraf

Kunststijlen en -stromingen worden op talloze manieren gecreëerd en omschreven. Sommige worden in het leven geroepen door de kunstenaars zelf, groepen van gelijkgestemde mannen en vrouwen die eenzelfde manier van denken of kijken hebben. Andere stijlen en stromingen worden achteraf gecreëerd, door historici die kunst proberen te begrijpen aan de hand van overeenkomsten in technieken of thema's. Weer andere komen voort uit politieke idealen of vormen een reactie op sociale of culturele ontwikkelingen. Het is dan een poging om de geschiedenis te veranderen of de status quo te verstevigen, of juist om zowel de geschiedenis als de status quo af te wijzen en zo te proberen opnieuw te beginnen.

Kunst in context bespreekt ongeveer 150 van de belangrijkste en invloedrijkste stijlen, scholen en stromingen. Deze beslaan niet alleen de westerse traditie, maar ook die van India, China, Japan, Latijns-Amerika en Afrika. Door te beginnen met het heden en dan terug te gaan in de tijd wordt de lezer uitgedaagd om te ontdekken hoe kunst speelt met en voortbouwt op eerdere ideeën, overtuigingen en tradities – om de punten opnieuw met elkaar te verbinden of nieuwe punten te ontdekken. Iemand die bekend is met de Young British Artists en Neo-Geocreations uit de jaren negentig van de vorige eeuw zal bijvoorbeeld ontdekken dat Jeff Koons en Damien Hirst hun eigenzinnige denkwijze en ready-mades hebben ontleend aan de vroegtwintigste-eeuwse dadabeweging en dat ze Duchamps antikunstactiviteiten verheerlijkten en vercommercialiseerden. Chinese kunstenaars uit het midden van de jaren tachtig, deel uitmakend van de '85 New Wave-beweging, verwezen rechtstreeks naar het socialistisch realisme uit het China en Rusland van halverwege de twintigste eeuw. Ze gebruikten de tekens en symbolen van een door de staat opgelegde kunststijl om ze op ironische wijze te verwerken in hun protestkunst. Het abstract expressionisme van halverwege de twintigste eeuw had zijn wortels in de negentiende eeuw, toen het impressionisme het penseel van de kunstenaar voor het eerst losser maakte. De Italiaanse renaissance is voor een groot deel verantwoordelijk voor hoe we vandaag de dag over de klassieke kunst denken.

Kunst in context onderzoekt elke stijl of stroming in de context van de tijd waarin deze ontstond. Inzicht in de maatschappij en cultuur waarin de kunstenaars leefden, is van essentieel belang voor het begrijpen van kunst, want kunstgeschiedenis is culturele geschiedenis en alle kunst is cultuurspecifiek. De visuele grammatica van het kubisme bijvoorbeeld, deels geïnspireerd op Picasso's fascinatie voor de niet-westerse traditie van Afrikaanse maskers, werd wereldwijd door kunstenaars overgenomen, maar op verschillende manieren vertaald. Dat gold vooral voor kunstenaars die niet in het Westen werkzaam waren; het resultaat was een uitdrukking van hun eigen artistieke klimaat.

Door vanuit ons huidige standpunt naar de kunstgeschiedenis te kijken, zien we hoe divers en kronkelend deze vaak is, zich vrij bewegend tussen een breed scala aan disciplines en invloeden. Een werk als *Empirical Construction, Istanbul* (1) van Julie Mehretu, een Amerikaanse kunstenares geboren in Ethiopië, laat de overstimulatie van de hedendaagse mondiale maatschappij zien, maar verwijst tegelijkertijd overduidelijk naar het verleden. Gelegen tussen Europa en Azië was Istanbul hoofdstad van het Romeinse, Byzantijnse en Ottomaanse rijk. Met zijn vlaggen, islamitische motieven en de oude kerk, moskee en museum, de Hagia Sophia, in het midden gaat dit zeer gelaagde schilderij in op thema's als nationalisme, religie, kunst, sport en politiek binnen een context van een chaotische, vrolijk stemmende, moderne wereldstad.

De raakvlakken van politieke, religieuze, economische en culturele tijdlijnen van afzonderlijke gemeenschappen en kunstpraktijken laten zien dat kunst noch chronologisch noch geografisch in een vacuüm is gecreëerd. Er is geen goede of foute manier om kunstgeschiedenis te begrijpen en de steeds veranderende manier waarop het vakgebied wordt geconstrueerd en gedeconstrueerd voorkomt stilstand. Dit boek is een uitnodiging om op een nieuwe manier naar kunst te kijken en de manier waarop we naar de wereld om ons heen kijken aan te passen en te hervormen.

1

- 1 Julie Mehretu, *Empirical Construction*, Istanbul, 2003
Inkt en synthetische polymeerverf op doek,
304,8 × 457,2 cm
Museum of Modern Art, New York, VS

**Het informatietijdperk:
de eenentwintigste tot de late
twintigste eeuw**

Internetkunst	12
Relationele kunst	14
Young British Artists	16
Abjecte kunst	18
'85 New Wave	20
Cubaanse renaissance	22
Hedendaagse Aboriginalkunst	24
Neo-Geo	26
Postmodernisme	28
Düsseldorf School	30
Neo-expressionisme	32
School of London	34
New Topographics	36
Land art	38
Feminisme	42
Videokunst	46

XXII Olympische winterspelen gehouden in Sotsji, Rusland	2014	Premier Tayyip Erdoğan probeert Twitter en andere sociale netwerken te blokkeren in Turkije
Rusland annexeert de Krim na de afzetting van de Oekraïense president Viktor Janoekovitsj en een referendum in de Krim		
Paus Benedictus XVI treedt af; hij is de eerste paus sinds 1294 die dit vrijwillig doet. Paus Franciscus wordt de eerste jezuïtische paus en de eerste paus uit een van de Amerika's	2013	De Amerikaan Edward Snowden onthult grootschalig Amerikaans elektronisch spionageprogramma Google trekt censuurwaarschuwing aan China in
China haalt de VS in als grootste handelsland ter wereld	2012	
De Russische punkband Pussy Riot wordt veroordeeld voor 'oproer veroorzaken gemotiveerd door religieuze haat' na een protest in een kathedraal in Moskou		
Anti-regeringsdemonstraties in Tunesië leiden tot de Arabische Lente, die zorgt voor het vertrek van regeringen in Tunesië, Egypte, Libië en Jemen en een burgeroorlog in Syrië	2011	
Protestgangers komen bij elkaar in het Financial District van New York en beginnen de Occupy Wallstreet-beweging, die zich later uitbreidt naar 82 landen		
	2010	Wikileaks publiceert meer dan 90.000 rapporten online over de betrokkenheid van de VS in Afghanistan sinds 2004 en meer dan 250.000 geheime diplomatieke telegrammen
UNESCO lanceert de World Digital Library	2009	Reacties op de dood van Michael Jackson stuwen het internetverkeer tot ongekende hoogten
De beurs stort in uit angst voor een Amerikaanse recessie; mondiale financiële crisis die wordt gezien als de ergste sinds de Grote Depressie	2008	
Barack Obama wordt de eerste Afrikaans-Amerikaanse president van de Verenigde Staten		
	2007	Apple lanceert de iPhone
	2006	Het sociale micronetwerk Twitter wordt gelanceerd
	2005	De videowebsite YouTube wordt gelanceerd
	2004	Het sociale netwerk Facebook wordt gelanceerd
De 'dot-com'-luchtbel, een speculatieve internetgekte barst en honderden beginnende bedrijven gaan failliet	2000	
	1997	Larry Page en Sergey Brin richten Google op
	1990	CERN lanceert het World Wide Web

Internetkunst

Toen begin jaren negentig het World Wide Web werd gelanceerd, begon er een nieuw tijdperk. Er brak een tijd aan van mondiale netwerken en computers die parallel liep aan de behoefte aan een unipolaire wereld na het ineensstorten van het Sovjetblok. Als een zich ontwikkelend netwerk werd het internet een ruimte voor onderzoek en experiment waarin geheel nieuwe vormen van gemeenschappen, interactie en creativiteit mogelijk waren. Internetkunst – ook wel ‘digitale kunst’, ‘net.art’ of ‘webkunst’ genoemd – ontstond als een directe reactie op deze technologie. Kunstenaars zagen het internet als een artistiek medium dat kon worden ontdekt, gevormd en uitgedaagd. Hoewel de belofte van een kunst die universeel toegankelijk is en oneindig kan worden al teruggaat tot het streven van de vroegtwintigste-eeuwse avant-gardekunstenaars, is internetkunst uniek omdat deze gebruik maakt van en een nieuwe functie geeft aan het belangrijkste instrument van het informatietijdperk.

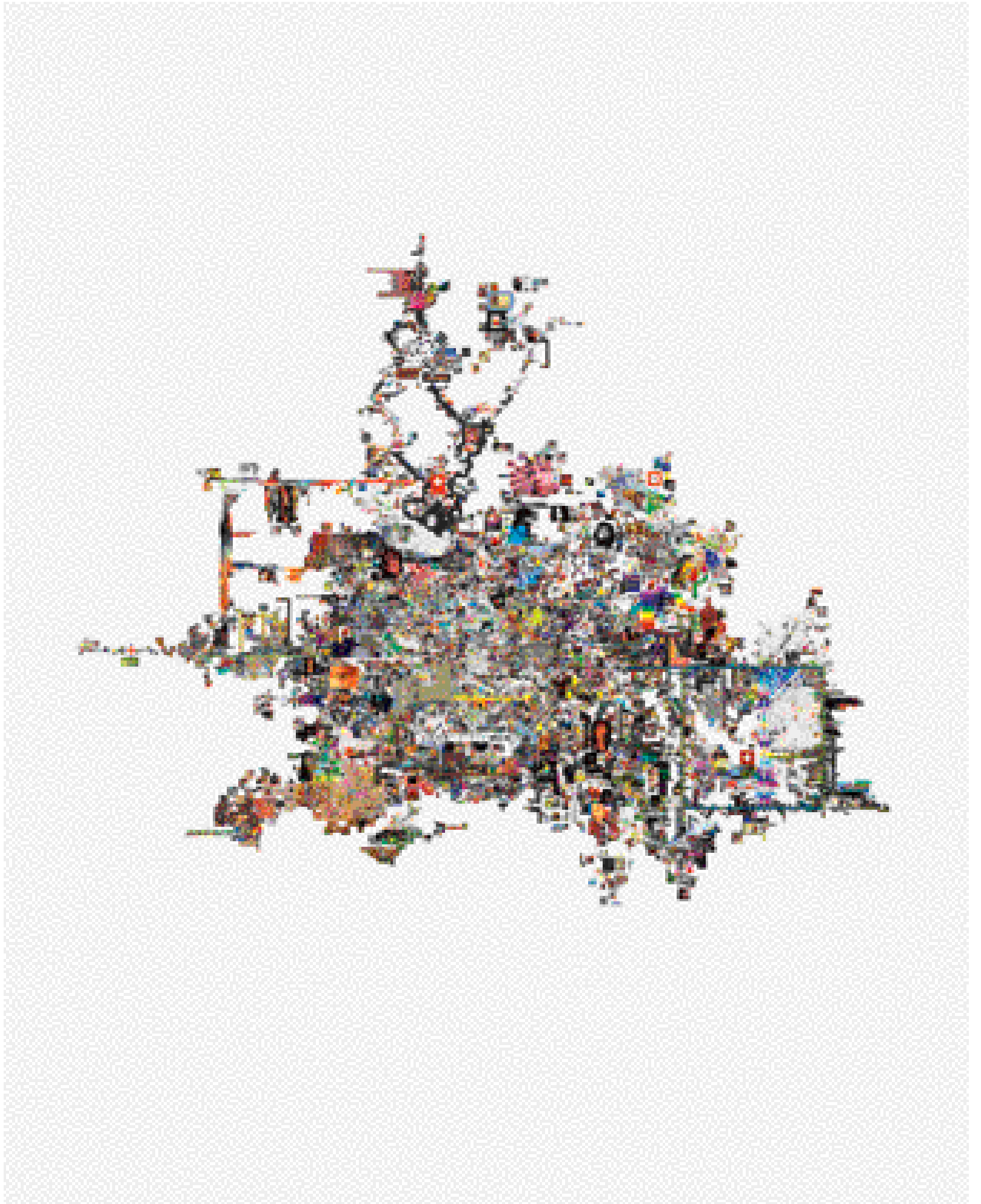
Een essentieel element van deze kunst is het onderzoek naar de technologie zelf en de aanwezigheid ervan in het dagelijks leven. Joan Heemskerk (geb. 1968) en Dirk Paesmans (geb. 1965) – het duo achter het kunstenaarscollectief JODI – creëren onlineprojecten en werken in nieuwe media die bekende software, webbrowsers, zoekmachines en verschillende andere onlineplatforms vervormen en van functie veranderen om tot nieuwe manieren van interactie met het digitale landschap te komen. In *GEO GOO* (2008) programmeerden de kunstenaars storingen en fouten in Google Maps en veranderden de symbolen en pictogrammen van deze onlinedienst in een semi-abstract, decoratief kunstwerk. Het was doelbewust desoriënterend en tegelijkertijd decoratief. Daarmee gaat het terug op de ordeloze geschiedenis van de collage (blz. 160-

161), terwijl het tegelijkertijd doet denken aan de rijkversierde landkaarten uit de Nederlandse Gouden Eeuw (blz. 278-279).

In de chaotische en gepolitiseerde openbare ruimte van het internet is het niet vreemd dat kunstenaars hebben geprobeerd om de democratische autonomie ervan te benutten en te behouden. *Web Stalker* (1997-1998), een project van het samenwerkingsverband I/O/D, biedt gebruikers een alternatieve webbrowser die het onderliggende (de HTML-code) van elke website laat zien. De Yes Men verwierven roem met hun verstoring van en satire op de Wereldhandelsorganisatie (WTO) door de officiële website van het WTO te klonen en te veranderen. Uiteindelijk verscheen een lid van de groep op televisie als ‘vertegenwoordiger’ van deze internationale organisatie. Projecten als deze vervagen de grenzen tussen kunst en politiek activisme en doen denken aan online-actiegroepen als de Free Software Movement, in 1983 opgericht door computerprogrammeur en activist Richard Stallman (geb. 1953), en de meer recente klokkenluiderssite Wikileaks.

Internetkunst daagt niet alleen de traditionele ideeën over hoe een kunstwerk er uit moet zien uit, maar onderzoekt ook de scheidslijn tussen kunstenaar en beschouwer. De rol van de kunstenaar als ‘informatievoorzieners’ wordt weerspiegeld in projecten als *Communimage* (1), een werk geïnitieerd door het collectief CALC samen met Johannes Gees. *Communimage* is een onlineproject dat deelnemers uitnodigt om hun eigen beelden aan te leveren, die vervolgens aan elkaar worden gekoppeld om een visueel geheel te vormen. Het werk is collaboratief, zelfvoorzienend en doorlopend, en blijft groeien en van vorm veranderen. *Communimage* biedt een ruimte voor collectieve creatie en laat deelnemers het potentieel van internet zien als een democratische, verenigde eenheid.

¹ CALC en Johannes Gees, *Communimage*, 1999-doorlopend Visuele interface, statistieken van 23 maart 2014: 26.642 afbeeldingen, 94 landen, 2.338 deelnemers

Voltooing Deltawerken in Nederland, ter bescherming tegen het zeewater. De eerste plannen voor de Deltawerken werden in 1953 al gepresenteerd	1997	
Kernongeluk bij Three Mile Island in Pennsylvania, VS	1979	
De eerste reageerbuisbaby, Louise Joy Brown, wordt in Engeland geboren	1978	
Bij de Tangsjanaardbeving in China worden meer dan 240.000 mensen gedood	1976	
De eerste uitbraken van ebola raken Soedan en Cambodja		
Burgeroorlog in Libanon	1975	
Het Parijse Vredesakkoord maakt een einde aan de Vietnamoorlog, waarna alle Amerikaanse troepen uit het land worden teruggehaald	1973	
Het Watergate-schandaal begint met een inbraak in het hoofdkwartier van het Democratisch Nationaal Comité in het Watergate-kantorencomplex in Washington, DC	1972	Deelnemers uit 114 landen komen aan in Stockholm voor het VN-congres over de menselijke omgeving; afgevaardigden sturen aan op een VN-milieuprogramma
2200 wetenschappers komen bij elkaar voor een congres in Menton (Frankrijk) om een boodschap uit te dragen naar de VN, waarin de behoefte wordt geuit aan collectieve, internationale actie in het vinden van oplossingen voor de ‘problemen met betrekking tot vervuiling, honger, overbevolking en oorlog’	1971	Greenpeace wordt opgericht De Aswan-dam in de Nijl wordt voltooid
Floppydisks voor de computer worden geïntroduceerd		
	1970	Miljoenen mensen komen in de Verenigde Staten bij elkaar voor de eerste Earth Day Het experimentele kunsttijdschrift <i>Avalanche</i> wordt opgericht
Neil Armstrong en Buzz Aldrin zijn de eerste mensen op de maan	1969	De Amerikaanse duizendpoot Buckminster Fuller publiceert <i>Utopia or Oblivion</i>
Apollo 8 is het eerste bemande ruimtevaartschip dat rond de maand vliegt	1968	Christo en Jean Claude exposeren tijdens ‘Documenta 4’ in Kassel, Duitsland Robert Smithson publiceert ‘The Sedimentation of the Mind: Earth Projects’; het artikel wordt de bakermat voor de land-artbeweging
	1966	Robert Smithson publiceert het essay ‘Entropy and the New Monuments’
De Amerikaanse grondoorlog met Vietnam begint als Lyndon Johnson 3.000 mariniers naar Zuid-Vietnam stuurt	1965	

Land art

Land art, of earth art, is een beweging die samenviel met de opkomst van de milieubewegingen in de jaren zestig. In deze beweging worden kunst en landschap, doorgaans op zeer grote schaal, met elkaar verbonden, gecombineerd of tegenover elkaar geplaatst. Hoewel de beweging niet duidelijk politiek geëngageerd was, waren de leden van deze overwegend Amerikaanse beweging ontevreden over de beperkingen van de marktgedreven kunstwereld en het cultureel commercialisme. Velen van hen zochten naar afgelegen locaties die onaangetast waren door menselijke tussenkomst. Hier creëerden ze hun monumentale sculpturen die de beschouwer in staat stelden de natuur direct te ervaren. Dit nieuwe culturele bewustzijn van de natuurlijke omgeving en een groeiende ecologische zorg voor de planeet kwamen deels voort uit de ruimtevaartexperimenten in de jaren zestig en de maanlanding in juli 1969. Foto's van de aarde genomen vanuit de duisternis van de ruimte boden een angstaanjagend beeld van een prachtige, maar kwetsbare planeet en plaatsten de menselijke maatschappij in een veel ruimer perspectief dan voorheen zichtbaar was. Land-artkunstenaars begonnen, geïnspireerd door de minimalistische (blz. 66-67) en conceptuele kunst (blz. 64-65) van die tijd, deze nieuwe gedachten over de relatie van de mens met de planeet uit te drukken in de vorm van kunstwerken die direct verbonden waren met de aarde zelf.

Robert Smithson (1938-1973), de woordvoerder van de beweging en een erkend minimalistisch kunstenaar, gebruikte de term ‘earthworks’ voor zijn creaties. Hij maakte een van de meest iconische landartwerken, *Spiral Jetty* (2): een enorme spiraal van basaltrotsen en aarde in het Great Salt Lake in Utah, VS. De beschouwer die over de (vaak onder water staande) tegen de klok in gedraaide spiraal loopt, wordt aangespoord na te denken over zijn of haar relatie met de ongrijpbare

leeftijd van de aarde en de oerzee. In 1972 zette een essay van Smithson kunstenaars ertoe aan de musea en aangelegde parken als locaties voor kunstwerken te verlaten en in plaats daarvan in dialoog te gaan met de krachten van de natuur.

Voor land art moet je vaak een reis ondernemen. In *Sun Tunnels* (3) van Nancy Holt (1938-2014) liggen vier enorme betonnen buizen in de vorm van een open kruis in de enorme woestijn van Utah. Tijdens de winterse en zomerse zonnewende komt de zon in lijn met twee van de buizen op. Ver weg van galleries, musea, steden en de moderne maatschappij roept het werk een primitieve ervaring van de natuur en de kosmos op. Dat geldt ook voor *The Lightning Field* (4), een werk van Walter De Maria (1935-2013) dat de gevaarlijke en materiële krachten van de natuur vastlegt. Dit enorme raster van vierhonderd roestvrijstalen bliksemafleiders, geplaatst in de Painted Desert in Arizona, trekt elke bliksem in een straal van zestig meter aan. Zelfs als er geen storm is, veranderen de optische effecten van het raster van palen in de woestijn voortdurend door variaties in de atmosfeer. Het is vaak moeilijk aan te geven waar land art eindigt en de natuur begint. Hierdoor wordt de beschouwer gedwongen om na te denken over de relatie van het kunstwerk ten opzichte van tijd en plaats.

Veel land art is bedoeld om met het verstrijken van de seizoenen te veranderen en te eroderen, maar sommige installaties, zoals die van het kunstenaarsduo Christo (geb. 1935) en Jeanne-Claude (1935-2009), waren monumentaal maar tijdelijk. Voor *Wrapped Coast – One Million Square Feet* (1), dat slechts tien weken op zijn plaats bleef, hadden de kunstenaars een strook van bijna 2,5 kilometer rotskust bij Sydney, Australië, in stof ingepakt. De resulterende visuele tegenstrijdigheid tussen de harde, donkere rotsen gewikkeld in lichte, gedrapeerde stof leidt tot nieuwe ideeën over de stof van aarde en tijd.

- Christo and Jean Claude, *Wrapped Coast – One Million Square Feet*, 1969
Stof, metalen knoppen, touw, l: ca. 2,4 km
Little Bay, Sydney, Australië
- Robert Smithson, *Spiral Jetty*, 1970
Basaltrots en aarde, 457 × 4,45 m
Great Salt Lake, Utah, VS

- Nancy Holt, *Sun Tunnels*, 1973-1976
Beton, diameter: 244 cm, l: 550 cm
Great Basin Desert, Utah, VS
- Walter de Maria, *The Lightning Field*, 1977
400 gepolijste roestvrijstalen palen, 1 × 1,6 km
Catron County, New Mexico, VS

1

Aldo Moro, voormalig premier van Italië, wordt ontvoerd en vermoord door de Rode Brigade in Italië	1978	
	1976	Dood van de Finse architect Alvar Aalto
	1974	De Duitse elektronische band Kraftwerk brengt hun plaat <i>Autobahn</i>
Vrouwen worden toegelaten in het Londense beursgebouw	1973	
De eerste succesvolle harttransplantatie wordt uitgevoerd in het Groote Schuurziekenhuis in Kaapstad, Zuid-Afrika	1967	Michael Fried's essay 'Art and Objecthood' wordt gepubliceerd in <i>Artforum</i> ; hierin valt hij het minimalisme aan en noemt het 'letterlijke' kunst
'Fallingwater', een huis ontworpen door Frank Lloyd Wright, is uitgeroepen tot nationaal monument	1966	'Primary structures', het eerste museumonderzoek naar minimalisme, wordt gehouden in het Jewish Museum in New York
De zakrekenmachine wordt uitgevonden		
De tweejarige Federatie van Maleisië maakt Singapore vrij en creëert een onafhankelijke stadsstaat	1965	De term 'minimalisme' raakt in gebruik nadat Richard Wollheim deze heeft gebruikt als titel voor een essay in <i>Arts Magazine</i> Donald Judd schrijft het manifestachtige essay 'Specific Objects' en omschrijft het als een 'rapport over driedimensionale kunst'
De Golf van Tonkinresolutie stelt de Amerikaanse president Johnson in staat om militair in te grijpen in Vietnam zonder het land de oorlog te hoeven verklaren; een jaar later beginnen de Amerikaanse bombardementen	1964	
Betty Friedan publiceert <i>The feminine mystique</i> , een belangrijke feministische tekst die leidt tot een breed- verbreid debat in de VS	1963	
Naar aanleiding van het proces tegen oorlogs- misdadiger Adolf Eichmann schrijft de in Duitsland geboren filosoof Hannah Arendt Eichmann in Jerusalem: <i>a Report on the Banality of Evil</i>		
De Algerijnse Oorlog eindigt; Algerije wordt onafhankelijk van Frankrijk	1962	
De Sovjet-Unie voert een atoomtest uit boven het pooleiland Nova Zembla	1961	'Kunst moet objectief zijn', zegt Jan Schoonhoven. Hij wordt internationaal gezien als een toonaangevende kunstenaar in het minima- lisme. Hij staat bekend om zijn ritmische reliëfs in papier-maché
Congo wordt onafhankelijk van België	1960	John Cage voert <i>Water Walk</i> uit, een experimentele compositie waarin huis- houdelijke objecten werden gebruikt, tijdens het Ameri- kaanse televisieprogramma <i>I've Got a Secret</i>
	1958	Carl Andre en Frank Stella ontmoeten elkaar; een jaar later delen de kunstenaars een atelier

Minimalisme

In tegenstelling tot het gesticulerende en emotieve werk van de abstract- expressionisten (blz. 106-109) van de jaren veertig en vijftig, benadrukten de minimalisten van de jaren zestig de eenheid van zuiver geometrische vormen en rasters, maakten gebruik van industriële materialen en verwijderden elk spoor van menselijke aanraking. Hun werken vestigden de aandacht op de relatie tussen sculptuur en de tentoonstellingsruimte.

Donald Judd (1928-1994), de minimalistische beeldhouwer die bekend werd met zijn gestapelde muurdelen en grote vloerinstallaties (1), was de woordvoerder van de beweging. Zijn essay 'Specific Objects' (1965) verklaarde de belangrijkste concepten, al gebruikte hij niet het woord 'minimalisme'. De geschiedenis van de moderne schilderkunst, schreef hij, van het kubisme (blz. 180-184) via Piet Mondriaan (blz. 158-159) tot het abstract expressionisme had zich steeds verder ontdaan van onderwerpen en illusionisme. Dit was ten gunste van geometrische vormen die het ware en letterlijk platte oppervlak van het doek benadrukten. Judd beweerde echter dat moderne schilderkunst en critici een andere waarheid van de schilderkunst hadden ontkend: het is een object, een plat vlak, met een relatie tot het platte vlak van de muur. Door met beelden in een echte ruimte te werken kon je de problemen van het illusionisme in de schilderkunst omzeilen. Dat was volgens Judd 'intrinsiek krachtiger'.

De schilderijen van Frank Stella (geb. 1936) vermeden het probleem van illusionisme door de aandacht te vestigen op de vorm van de drager. De geschilderde lijnen komen overeen met de rechthoek van het doek, zodat we het schilderij als een object zien en niet als een afbeelding (4). Zonder afgeleid te worden door variabele, compositorische delen in Judds of Stella's werk en zonder het handschrift of de emoties van de kunstenaar die zich

mengen in de beleving van de beschouwer, kan de beschouwer zich juist concentreren op de materialen en de specifieke relaties die ontstaan door de vormen. De reducerende vormen van het minimalisme en de herhaling ervan vragen daarom om een andere manier van kijken dan de traditionele kunst.

De relatie tussen deel versus geheel in de sculpturen van Sol LeWitt (1928-2007) stelt de beschouwer in staat de kleine vierkanten te vergelijken met de grotere kubusvorm die ontstaat door hun herhaling (5). De beschouwer wordt uitgenodigd om na te denken over de resonanties tussen een vierkant van koperen platen op de vloer (3) en de vierkante vorm van de tentoonstellingsruimte in een werk van Carl Andre (geb. 1935). Het was deze deel-geheelrelatie tussen kunstwerk en tentoonstellingsruimte die ertoe leidde dat de grootste criticus van het minimalisme, Michael Fried, zijn beroemde afwijzing van het minimalisme, 'Art and Objecthood' (1967) uitbracht. Fried beweerde dat het minimalisme een toestand van 'niet- kunst' had bereikt omdat de relatie van de beschouwer tot de objecten er niet een was waarbij ze zichzelf konden verliezen in een unieke esthetische ervaring, maar omdat ze de objecten op dezelfde manier moesten benaderen als alle andere objecten in de wereld.

Dan Flavin (1933-1996) dacht erover na hoe sculptuur de tentoonstellingsruimte kon activeren met zijn fluorescerende tl-buizen. Terwijl de opbouw van de buizen zuiver geometrisch is, gaat de sculptuur over de relatie tussen die opbouw en het licht dat hij uitstraalt en dat overal in de ruimte zichtbaar is. De vierkante constructie en kleur van *green crossing greens (to Piet Mondrian who lacked green)* (2) is een humoristische reactie op het werk van de De Stijl-schilder Piet Mondriaan, wiens vierkanten alleen bestonden uit de drie primaire kleuren.

- 3

Carl Andre, *10 x 10 Alstadt Copper Square*, 1967
100 koperen eenheden, 500 × 500 cm
Solomon R. Guggenheim Museum, New York, VS
- 4

Frank Stella, *The Marriage of Reason and Squalor II*, 1959
Email op doek, 231 × 337 cm
Museum of Modern Art, New York, VS
- 5

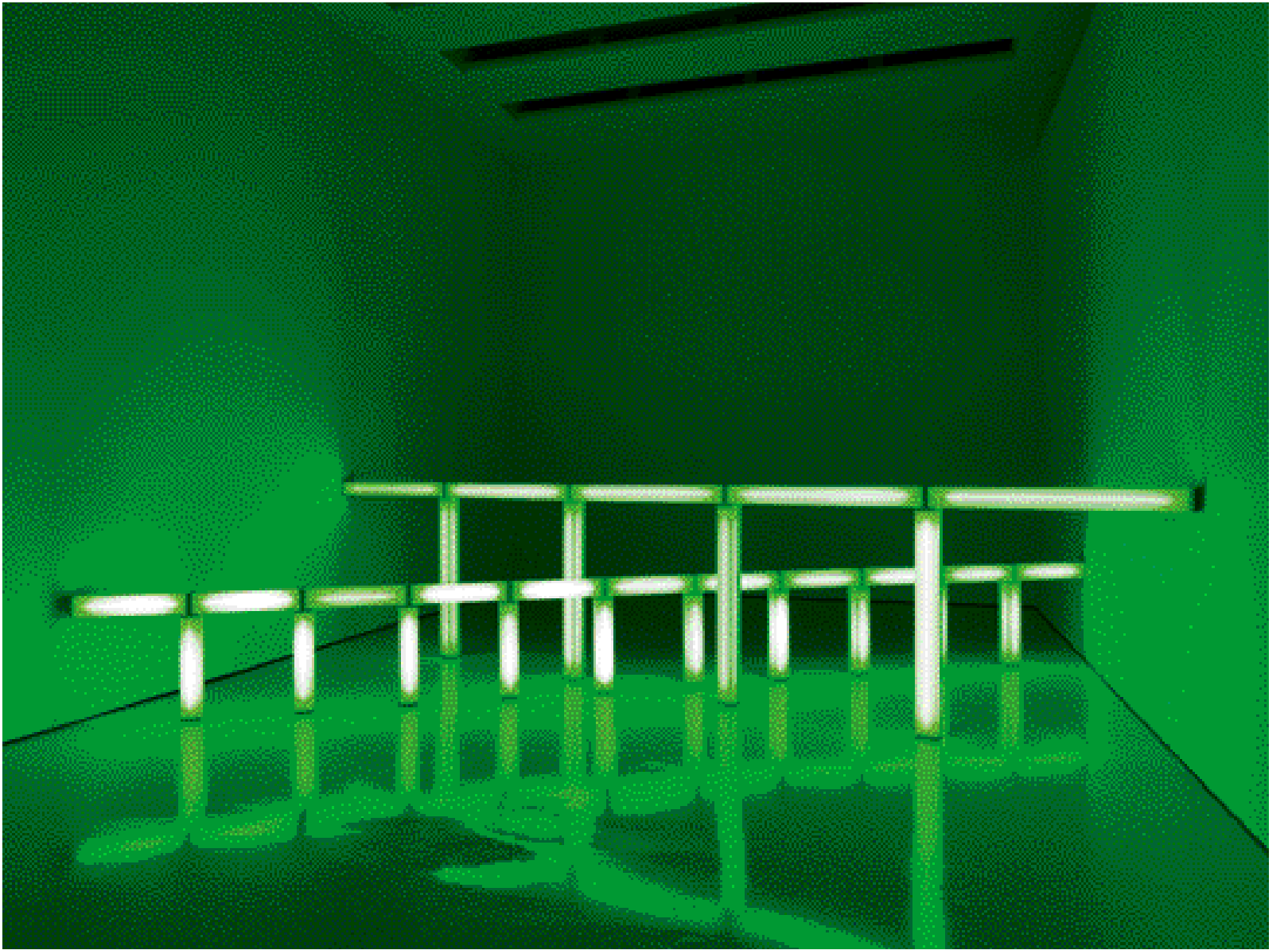
Sol LeWitt, *Open Modular Cube*, 1966
Beschilderd aluminium, h: 152 cm
Art Gallery of Ontario, Toronto, Canada

- 1

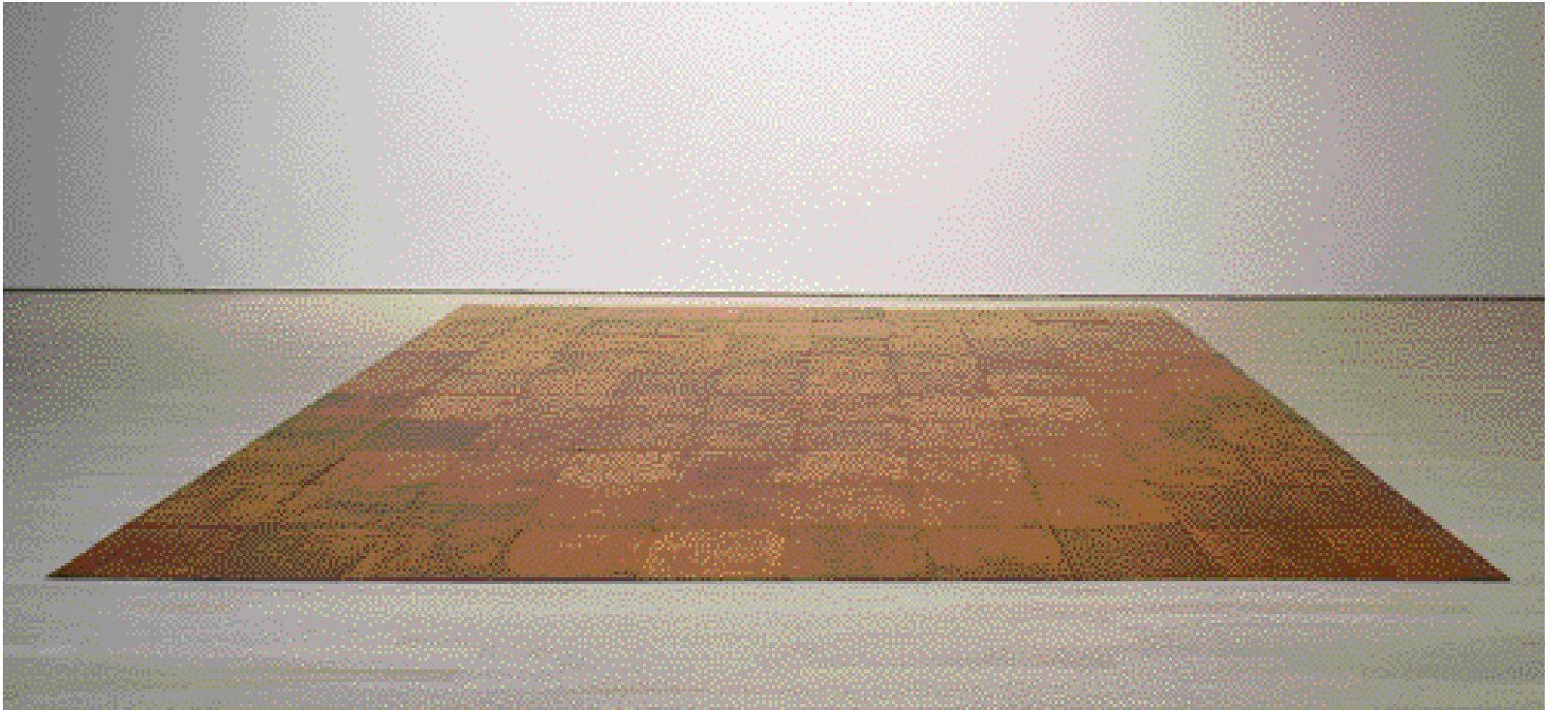
Donald Judd, *Zonder titel*, 1982-1986
Gefreesd aluminium, b: 183 cm (elk)
Chinati Foundation, Marfa, Texas, VS
- 2

Dan Flavin, *greens crossing greens (to Piet Mondrian who lacked green)*, 1966
Groen fluorescerend licht, 122 × 610 cm (eerste deel); 61 × 670 cm (tweede deel)
Solomon R. Guggenheim Museum, New York, VS

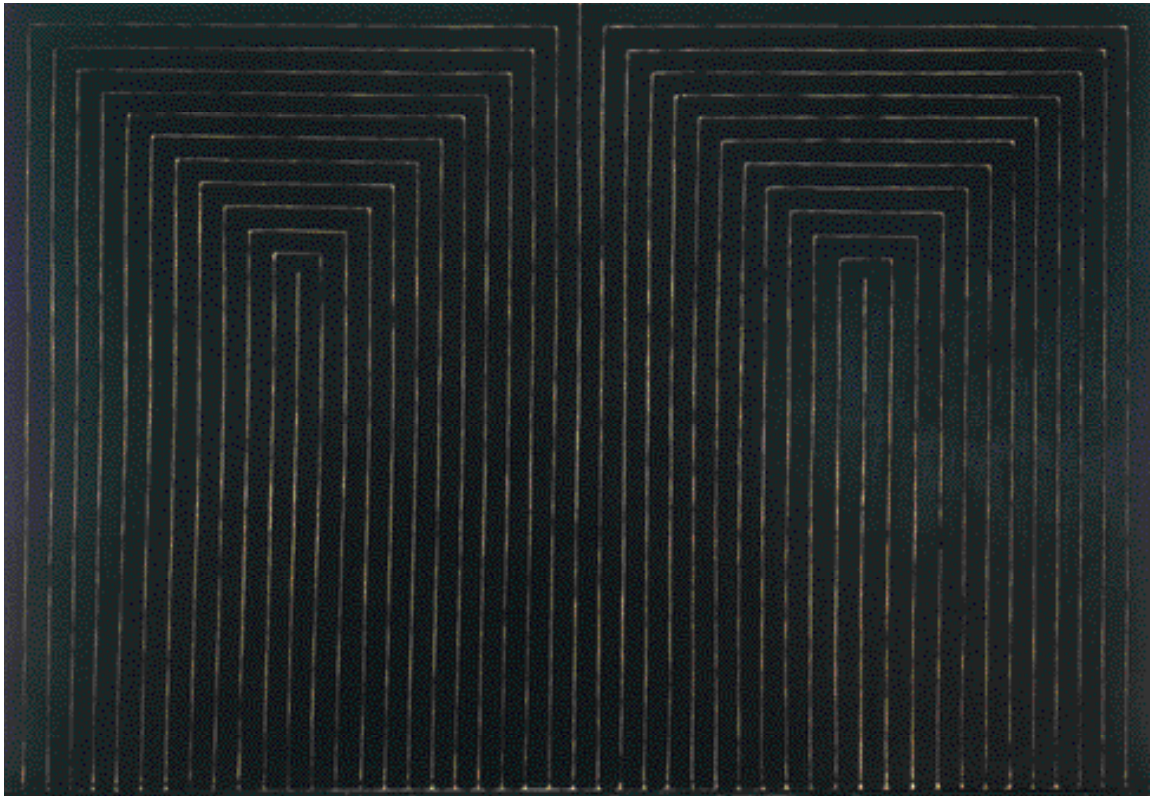

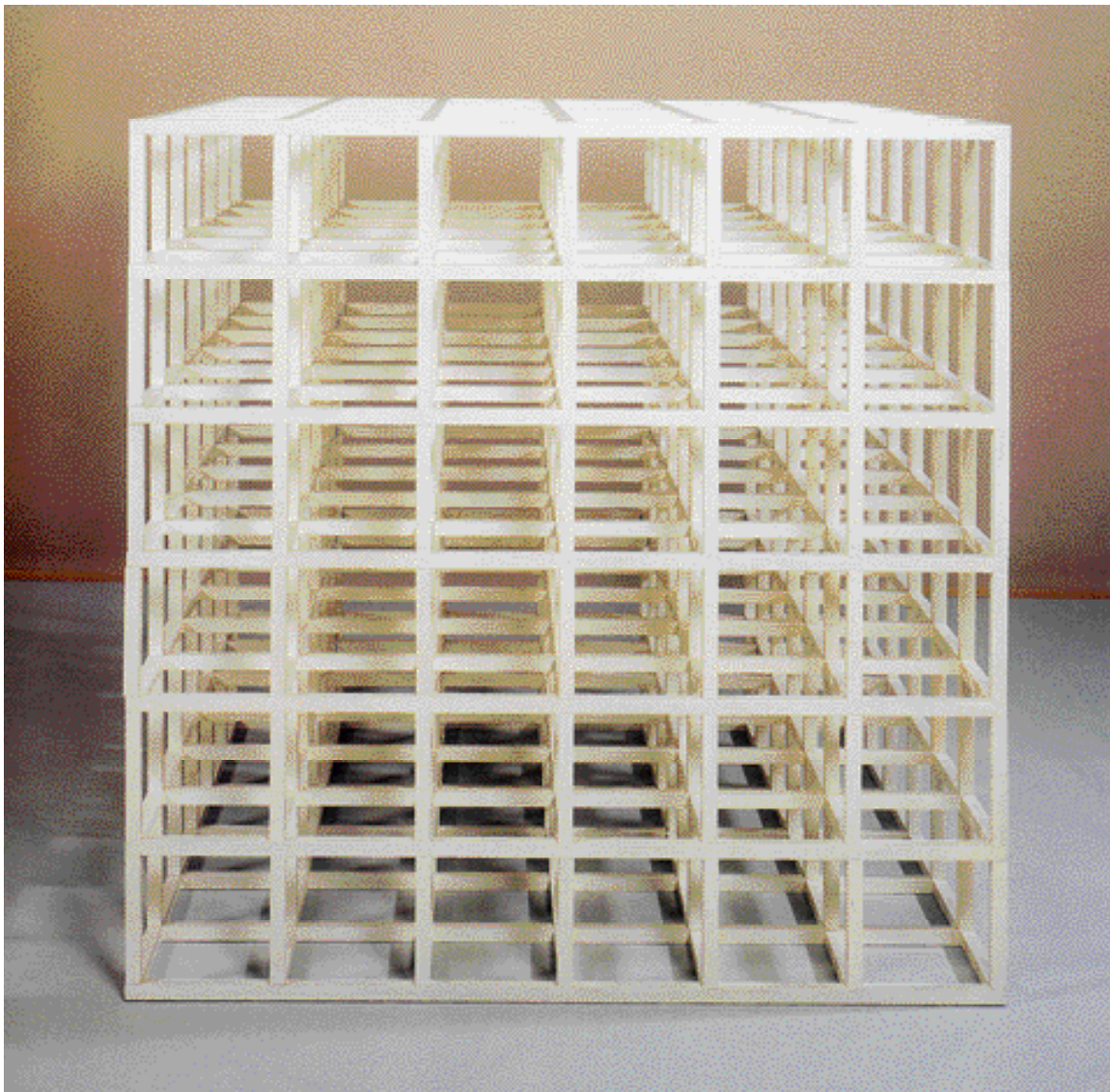
2

3

4

5

De Amerikaanse computer-wetenschapper John McCarthy lanceert de term ‘kunstmatige intelligentie’	1956	
Dood van Albert Einstein	1955	
Francis Crick en James Watson ontdekken de helixvorm van DNA aan de Universiteit van Cambridge	1953	Ludwig Wittgensteins <i>Philosophische Untersuchungen</i> wordt postuum gepubliceerd. Hierin staat dat de conceptuele verwarring rond taal de kern is van de meeste filosofische problemen
Oprichting Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal. Zes landen sluiten zich aan		
	1952	Criticus Harold Rosenberg gebruikt de term ‘action painting’ in zijn artikel ‘The American Action Painters’ in <i>ARTnews</i>
	1951	Een groep abstract expressionisten wordt de Irascible Eighteen genoemd, nadat deze heeft geprotesteerd tegen het tentoonstellingsbeleid van het Metropolitan Museum of Art in New York en een afdeling voor moderne Amerikaanse kunst eist
De Diners Club Card, de eerste creditcard, wordt gelanceerd	1950	De abstract expres-sionisten boycotten een tentoonstelling van het Metropolitan Museum in New York en maken bezwaar tegen de ‘vijandigheid ten opzichte van hoogstaande kunst’ van het museum; Jackson Pollock, Willem de Kooning en Arshile Gorky exposeren in het Amerikaanse paviljoen op de Biënnale van Venetië
George Orwell publiceert <i>Nineteen Eighty-Four</i>	1949	Het tijdschrift <i>Life</i> schrijft over Jackson Pollock, met als titel: ‘Is hij de belangrijkste levende kunstenaar in de Verenigde Staten?’; het Museum of Modern Art in New York koopt zijn schilderij <i>Number 1A</i>
De Wereldgezondheids-organisatie wordt opgericht door de Verenigde Naties	1948	William Baziotes, Mark Rothko, Robert Motherwell en Barnett Newman stichten de kortlopende school Subject of the Artist
	1947	Het eerste en enige nummer van <i>Possibilities</i> wordt in New York uitgegeven en bevat het werk van tal van abstract expressionisten Jackson Pollock ontwikkelt zijn radicale druiptechniek
Jean-Paul Sartre publiceert <i>L’existentialisme est un humanisme</i> (<i>‘Over het existentialisme’</i>), waarin hij beweert dat ‘de mens in eerste instantie bestaat, zichzelf tegenkomt, opgaat in de wereld – en zichzelf na afloop definieert’	1946	Criticus Robert Coates gebruikt voor het eerst de term ‘abstract expressionisme’ om te verwijzen naar het werk van Hans Hofmann in <i>The New Yorker</i>
	1945	Jackson Pollock en Lee Krasner trouwen en verhuizen naar het landelijke Long Island

Abstract expressionisme

In de jaren veertig en vijftig leverden de Verenigde Staten hun eerste belangrijke bijdrage aan de internationale kunstwereld met een schilderstijl die de twintigste-eeuwse kunst fundamenteel zou veranderen. In een Nieuwe Wereldvertaling van de ideeën van het Europese modernisme combineerden de abstract expressionisten het vlakke en geometrische van het kubisme (blz. 180-183), het handschrift en de kleuren van het Duitse expressionisme (blz. 176-179) en de spontaniteit en improvisatie van het surrealisme (blz. 150-153) in hun vaak wandgrote doeken.

De stad New York was eind jaren dertig de vruchtbare grond voor het ontstaan van deze nieuwe stijl. Europese kunstenaars ontvluchtten Europa om te ontsnappen aan de plunderingen door het fascisme en kwamen terecht naast bannelingen van de Grote Depressie. De klassieke moderne kunstwerken die te zien waren in het Museum of Modern Art (MoMA), opgericht in 1929, en het Museum for Non-Objective Painting van de Guggenheim Foundation, dat opende in 1939, maakten grote indruk. MoMA exposeerde Picasso’s wandgrote *Guernica* (1937) in 1939 en in datzelfde jaar bevatte de openingstentoonstelling werken uit de collectie van Solomon R. Guggenheim met hoofdzakelijk de zuivere abstractie van de expressionist Wassily Kandinsky. De Mexicaanse muurschilder Diego Rivera (blz. 144-147) bezocht de stad en maakte de New Yorkse kunstenaars bekend met ongekende formaten en de Duitse emigrant en schilder Hans Hofmann (1880-1966) werd de toonaangevende docent en theoreticus van de opkomende beweging. Hofmanns overtuiging dat de kunstenaar de mogelijkheden van het medium moet onderzoeken in plaats van zich te concentreren op het onderwerp vormde de basis voor kunstcriticus Clement Greenbergs invloedrijke pleitbezorging van het abstract expressionisme.

De abstract-expressionisten, soms ook de New York School genoemd, waren nooit een formele beweging, maar ze deelden een verlangen naar het loskomen van conventionele onderwerpen en technieken. Schilders als Jackson Pollock (1912-1956), Willem de Kooning (1904-1997), Franz Kline (1910-1962), Robert Motherwell (1915-1991), Mark Rothko (1903-1970), Barnett Newman (1905-1970), Adolph Gottlieb (1903-1974),

Richard Pousette-Dart (1916-1992), Clyfford Still (1904-1980) en Lee Krasner (1908-1984) zagen het individuele proces van kunst maken als gelijkwaardig aan of belangrijker dan het uiteindelijke resultaat. Kunstcriticus Harold Rosenberg gebruikte de term *action painting* om te verwijzen naar dit extreme belang van het schilderproces. Jackson Pollock (2) werd in 1949 een alom bekende naam toen het tijdschrift Life een artikel publiceerde met foto’s van hem in actie terwijl hij een van zijn *drippings* maakt. Franz Klines gedurfde, monumentale zwart-witte werken (4) vingen de dynamiek van het veranderende landschap in New York. Willem de Kooning veroorzaakte controverse met zijn monstrueuze *Woman*-reeks (1), want ondanks zijn actieve handschrift in het werk was het figuratieve taboe sinds de opkomst van de zuivere abstractie.

Barnett Newman schilderde grote kleurvlakken voorzien van een reeks verticale ‘ritsen’ (3). Mark Rothko werkte over het algemeen met twee of drie horizontale rechthoeken die zich op hun beurt binnen een grotere verticale ondergrond (5) bevonden. Beide kunstenaars experimenteerden met de emotionele, zelfs spirituele kracht van kleur en nodigden uit tot langzaam en aandachtig kijken. In Rothko’s woorden: ‘De mensen die huilen voor mijn schilderijen, hebben dezelfde religieuze ervaring als ik toen ik ze schilderde. En als je (...) alleen geraakt wordt door de relaties tussen de kleuren, dan heb je het niet begrepen!’

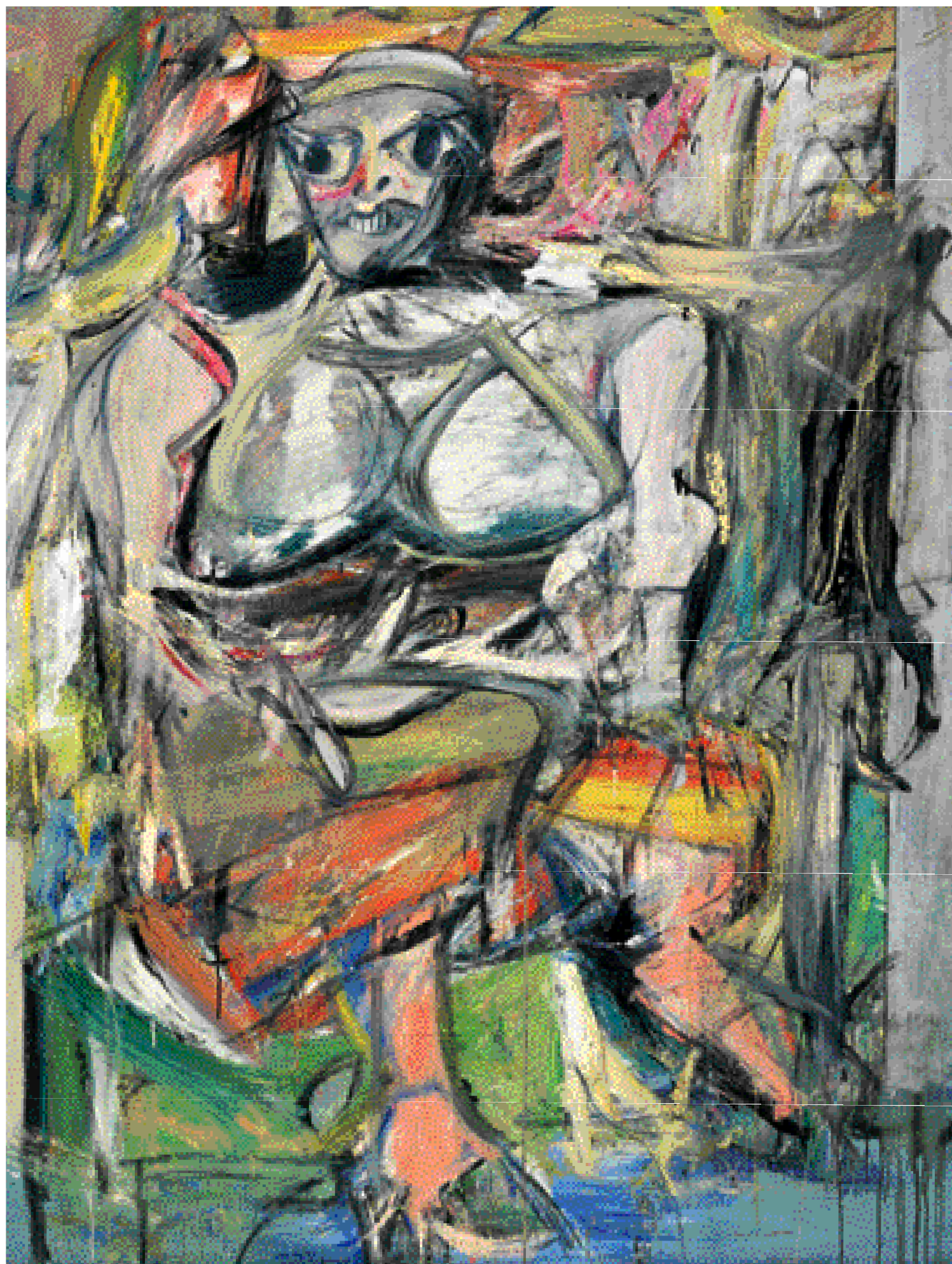
1 Willem de Kooning, *Woman I*, 1950–1952
Olieverf op doek, 193 × 147 cm
Museum of Modern Art, New York, VS

2 Jackson Pollock, *Autumn Rythm (Number 30)*, 1950
Email op doek, 267 × 526 cm
Metropolitan Museum of Art, New York, VS

3 Barnett Newman, *Onement I*, 1948
Olieverf en afplaktape op doek, 69,2 × 41,2 cm
Museum of Modern Art, New York, VS

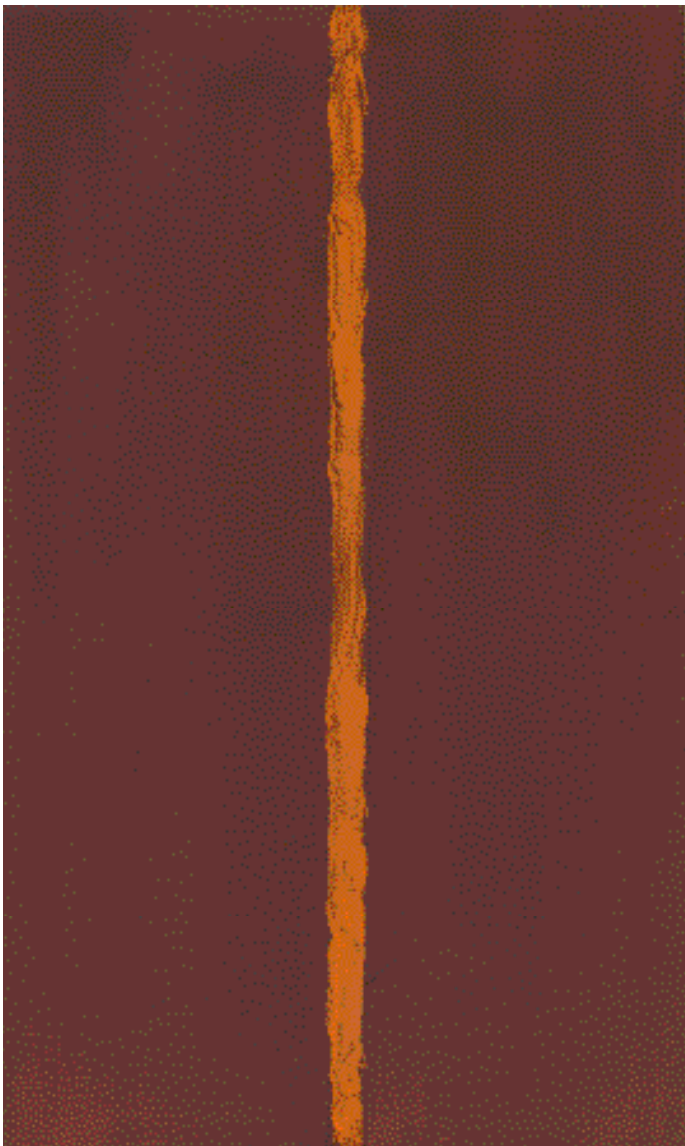
4 Franz Kline, *New York, N.Y.*, 1953
Olieverf op doek, 200 × 128 cm
Albright-Knox Gallery, Buffalo, New York, VS

5 Mark Rothko, *No. 6 (Violet, Green, and Red)*, 1951
Olieverf op doek, 230 × 137 cm
Privécollectie

2

3

4

Het begin van Social Security in de VS	1940	CBS zendt de eerste experimentele uitzending voor kleurentelevisie uit vanuit het Chrysler Building in New York
	1939	De documentaire <i>The City</i> debuteert tijdens de Wereldtentoonstelling in New York en toont een contrast tussen de problemen van de geïndustrialiseerde stad en de utopische idealen van kleinstedelijk Amerika
	1938	Thornton Wilders toneelstuk <i>Our Town</i> debuteert
Vlieg pionier Amelia Earheart verdwijnt als ze over de Stille Oceaan naar Howland Island vliegt	1937	
Opening van ‘De Kuip’ in Rotterdam		
	1936	Ervan overtuigd dat foto’s een dominante rol zouden moeten spelen bij het vertellen van een verhaal, lanceert uitgever Henry Luce het fototijdschrift <i>Life</i>
	1935	De Work Progress Commission start een federaal kunstproject met als doel werk te genereren voor werkloze kunstenaars tijdens de Grote Depressie door ze opdrachten te geven voor affiches, muurschilderingen en schilderijen; het regionalisme wordt officieus verkozen tot favoriete stijl Grant Wood publiceert het pamflet <i>Revolt against the City</i> en vindt dat Amerikaanse kunst voor zijn onderwerpen en stijl niet langer moet kijken naar de moderne Parijse cultuur
De stofstormen van de zogenaamde <i>Dust Bowl</i> treffen grote delen van Kansas, Colorado, Oklahoma, Texas en New Mexico en verwoesten lokale en agrarische bedrijven	1934	De Associated American Artists wordt opgericht in New York, een galerie en bedrijf dat kunst verkoopt aan de middenklasse in de vorm van populaire afdrucken; Grant Wood en John Steuart Curry leveren werk aan
Shirley Temple verschijnt in haar eerste grote hit, <i>Stand up and Cheer</i> ; het kindsterretje wordt een nationale sensatie		
De Grote Depressie bereikt haar hoogtepunt, met zo’n 13 tot 15 miljoen Amerikaanse werklozen	1933	
In de VS mag weer alcohol verkocht worden; daarmee komt er een einde aan de drooglegging		
De baby van piloot Charles Lindbergh wordt in New Jersey ontvoerd	1932	
Het Chrysler Building in artdecostijl wordt voltooid in New York en is voor korte tijd het hoogste gebouw van de wereld	1930	Thomas Hart Benton schildert zijn wandschildering van tien panelen, <i>America Today</i>

Regionalisme

Hun geïdealiseerde en geruststellende voorstellingen van de Amerikaanse Midwest en het landelijke leven daar mogen dan weinig met de werkelijkheid van doen hebben, de regionalisten van het land werden desondanks goed ontvangen in een tijd van afnemend Amerikaans optimisme. De Grote Depressie van de jaren dertig was aanleiding voor groeiende politieke onzekerheid en het regionalisme zou de belangrijkste kunstbeweging van die tijd worden. Het felle nationalisme en de verwerping van de invloeden van het modernisme en de industrialisatie boden een gevoel van hoop en pleitten voor solidariteit in een land dat probeerde de steeds moeilijker leefomstandigheden in de stad te accepteren. Steden als New York, vol met buitenlandse invloeden en geleid door ‘schattige homo’s’, zoals Thomas Hart Benton hen omschreef (1889-1975), werden als afzichtelijk beschouwd.

Benton probeerde een Amerika te promoten dat bestond uit hardwerkende burgers die leefden op de vlakten van de Midwest. Samen met Grant Wood (1891-1942) en John Steuart Curry (1897-1946) vormde hij het ‘regionalistische triumviraat’ en was een van de meest vocale leden van de beweging. Samen zouden zij de weg banen voor, zoals hij zei, goede, eerlijke beelden die niet buitenlands, elitair of ‘verstedelijkt’ waren en die inheemse Amerikaanse onderwerpen lieten zien. Benton vernietigde zelfs veel van zijn eerdere werk om ‘al het modernistische vuil uit mijn systeem te krijgen’ voor hij naar Jefferson City, Missouri, vertrok, waar hij een zeer controversiële wandschildering maakte voor House Lounge, onder auspiciën van het federale kunstproject. Zijn figuren, grof en aanmatigend, verdeelden het publiek; een wetgever van de staatshoofdstad zei dat je niet een spelletje kaart kon spelen zonder dat Jesse James je op de nek zou springen.

Dit accent op de vertelling was een terugkerend element in het werk van Benton. *The Ballad of the Jealous Lover of Lone Green Valley* (3), geïnspireerd op een bekend volksliedje, laat figuren zien die onnatuurlijk verdraaid en bijna grotesk zijn, maar de afbeelding zelf is gewaagd en zit vol beweging, actie en emotie. Deze neiging om dramatische verhalen te vertellen is ook te zien in het werk van John Steuart Curry, die zich meer bezighield met de worstelingen van de archetypische boerenfamilie met de krachten van de natuur. *Tornado over Kansas* (4) stelt een patriarchale, stoere vader voor die zijn gezin in veiligheid brengt en midden tussen zijn gebouwen staat. Curry was eerder actief geweest als illustrator en laat weinig aan de verbeelding over.

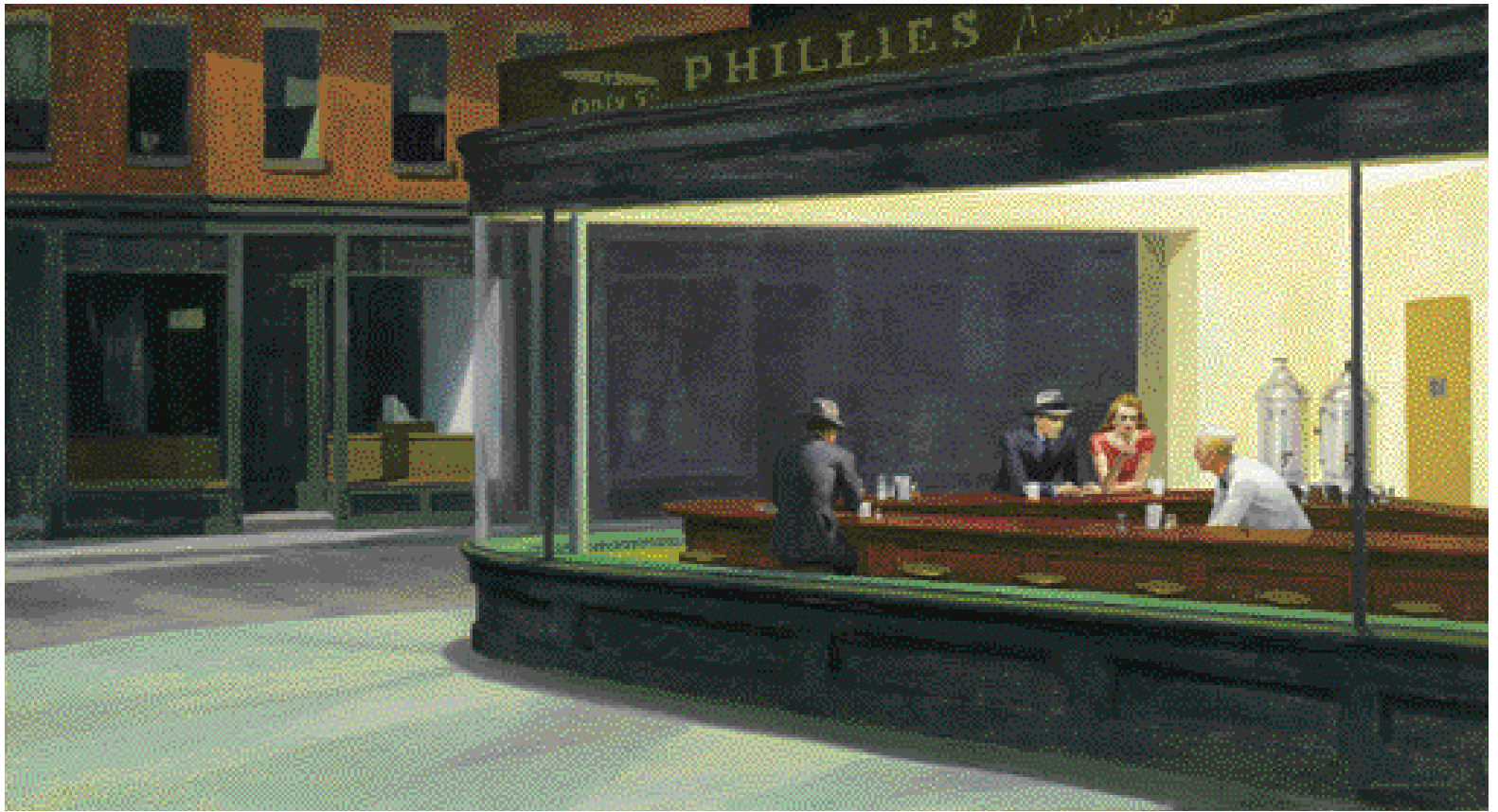
Het werk van Grant Wood, die tegen journalisten vaak zei dat hij was teruggekeerd naar Iowa omdat ‘ik besepte dat mijn beste ideeën tot mij kwamen terwijl ik koeien aan het melken was’, is veel mysterieuzer. Zelfs de titel van zijn meesterwerk, *American Gothic* (2), is tweeledig. Het lijkt te verwijzen naar het gebouw achter de hoofdfiguren, maar verwijst eveneens naar Edgar Allan Poe en het vooroordeel in de Amerikaanse steden over de inteelt op het platteland. Het werk kan gezien worden als serieus, maar ook als satire in zijn weergave van de negentiende-eeuwse waarden en normen van de Midwest. Edward Hopper (1882-1967) is met zijn *Nighthawks* (1) even mysterieus. Net als Woods vormt Hopper een contrast met de eerdere regionalisten als Benton wiens werk hij een ‘karikatuur van Amerika’ vond. Toch biedt *Nighthawks* geen hoopvol beeld van het Amerikaanse binnenland, maar een melancholiek beeld van de stedelijke isolatie en het beginnende geweld dat steeds meer zichtbaar en alomtegenwoordig werd gedurende de Depressie.

1 Edward Hopper, *Nighthawks*, 1942
Olieverf op doek, 84,1 × 150 cm
Art Institute of Chicago, Illinois, VS

2 Grant Wood, *American Gothic*, 1930
Olieverf op doek, 78 × 66,3 cm
Art Institute of Chicago, Illinois, VS

3 Thomas Hart Benton, *The Ballad of the Jealous Lover of Lone Green Valley*, 1934
Olieverf en tempera op doek, bevestigd op een aluminium paneel, 104 × 133 cm
Spencer Museum of Art, Lawrence, Kansas, VS

4 John Steuart Curry, *Tornado over Kansas*, 1929
Olieverf op doek, 117 × 153 cm
Muskegon Art Museum, Michigan, VS

1

2

3

4

Neue Sachlichkeit

	1937	De nazipartij stelt de tentoonstelling 'Entartete Kunst' ('Ontaarde kunst') samen, een tentoonstelling van 650 modernistische kunstwerken die uit Duitse musea zijn geconfisqueerd; het werk van Marc Chagall, George Grosz, Wassily Kandinsky, Ernst Ludwig Kirchner, Paul Klee, Pablo Picasso, Piet Mondriaan en anderen werd getoond in combinatie met kleinerende teksten en citaten; de tentoonstelling vindt tegelijkertijd plaats met de door de staat goedgekeurde 'Grosse deutsche Kunstausstellung' Max Beckmann, geassocieerd als 'entartete kunstenaar', verlaat Duitsland en vestigt zich eerst in Amsterdam en daarna in de VS
Het Anti-Kominternpact, een anticomunistische overeenkomst tussen Duitsland, Japan en later ook Italië, wordt ondertekend en maakt een opkomst van de asmogendheden mogelijk en verenigt de landen die tegen Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie zijn	1936	Het benzinestation 'Auto Palace' wordt in gebruik genomen in Nijmegen. Het gebouw is ontworpen door Meerman en Van der Pijl
Met Adolf Hitlers benoeming tot kanselier van Duitsland wordt machtigingswet van kracht, die de Führer plenaire macht geeft	1933	
	1932	George Grosz reist naar New York om les te geven aan de Art Students League
Massale werkloosheid en schulden bieden de nazipartij kans politiek terrein te winnen	1931	Opening van het raadhuis van Hilversum, ontworpen door W.M. Dudok. Het geniet grote nationale en internationale bekendheid
	1927	Martin Heidegger publiceert <i>Sein und Zeit</i> , een vormende tekst in de twintigste-eeuwse filosofie
Het Verdrag van Berlijn wordt getekend, waarin Duitsland en de Sovjet-Unie neutraliteit zweren wanneer een van de landen zou worden aangevallen door een ander land; Duitsland wordt toegelaten tot de Volkenbond	1926	Otto Dix wordt professor aan de Akademie van Dresden Het tijdschrift <i>De 8 en de Opbouw</i> markeert het begin van de Nederlandse Nieuwe Zakelijkheid
Hitler reorganiseert de nazipartij	1925	
Adolf Hitler mag uit de gevangenis, nadat hij was veroordeeld voor landverraad in het jaar voor de Bierhalleputsch, een poging tot machts-overname in München	1924	
	1923	<i>Der Schützengraben</i> van Otto Dix wordt gekocht door het Wallraf-Richartz-Museum in Keulen en wordt aangevallen door Duitse nationalistenvanwege de gruwelijke weergave van de oorlog; het werk wordt uiteindelijk geconfisqueerd en getoond in de tentoonstelling 'Entartete Kunst'

In 1925 stelde arts en ornitholoog Gustav Hartlaub de reizende tentoonstelling 'Neue Sachlichkeit' (nieuwe zakelijkheid) samen. De Duitse kunstenaars die exposeerden, namen steeds meer afstand van de emotionele subjectiviteit van het expressionisme (blz. 177-179) en ontwikkelden een schilderstijl die Hartlaub omschreef als 'oprechtheid en vakmanschap'. Kunstenaars als Max Beckmann (1884-1950), Otto Dix (1891-1969) en George Grosz (1893-1953) gaven hun modellen op een koude, afstandelijke manier weer. Ze gebruikten een scherpe en harde versie van het realisme om het groteske of amusante in zowel verschijning als persoonlijkheid weer te geven.

Sommige modellen waren vrienden van de kunstenaars, vaak ook met vergelijkbare ideeën. Zo was de dichter Max Hermann-Neisse een toonaangevende cabaretcriticus en zijn cynisme en politieke gevoel voor humor zijn terug te zien in de manier waarop Grosz elke bult en lijn op zijn kale hoofd en handen weergeeft (1). Het portret is gemaakt in Grosz' atelier, waar de twee vrienden vaak urenlang praatten en werkten. Andere onderwerpen kwamen van de minder sociaal geaccepteerde wereld van prostituees, nachtclubs en misdadlocaties. Door deze wereld af te beelden leken de kunstenaars ze belang te geven, wat de instituten en officiële klassen leken te negeren. Maar zelfs dat is niet zonder problemen: de glamoureuze weergaven van stellen die dansen in het Duitse kuuroord Baden-Baden (2) worden afgebeeld met bleke gezichten, strakke houdingen en de weigering elkaar in de ogen te kijken. Ze staan dicht opeengepakt in het lokaal en binnen de randen van het doek, maar vertonen weinig gemeenschapsgevoel. Dix lijkt in zijn portret van de journaliste Sylvia von Harden (3) op gelijke wijze de door haarzelf uitgesproken onaantrekkelijkheid aan ons op te willen dringen. Net zoals journalistiek feiten weergeeft, bewerkt door bepaalde schrijvers, werkt deze voorstelling als een foto die zorgvuldig is samengesteld en erop gericht is specifieke details weer te geven. De potentiële glamour van het cocktailglas wordt doorbroken door Dix' accent op de opvallende ogen van Harden en de onevenwichtige verhoudingen van haar lichaam. Haar lichaam is zo vervormd dat niet flatteuze details, zoals de naar

beneden gerolde kous, opzettelijk zichtbaar worden.

De drie kunstenaars die hier zijn weergegeven, waren eerder in meer of mindere mate betrokken bij het expressionisme of dada (blz. 160-161). Na de vervormingen, de dikke penseelvoering en het anarchistische van deze bewegingen was de techniek die zij halverwege de jaren twintig hadden ontwikkeld, relatief traditioneel: het gebruik van perspectief en het zorgvuldig afgewerkte oppervlak lijken terug te grijpen op de renaissance.

De terugkeer naar een realistische traditie is soms wel geassocieerd met nationalistische of zelfs fascistische politiek, maar de Neue Sachlichkeit is veel complexer dan dit. Moeten we deze dubbelzinnige, karikatuurachtige voorstellingen als neerbuigend of meelijwekkend zien? Imperfecties, littekens en lelijkheid worden niet verdoezeld en kwetsbaarheid wordt objectief weergegeven. De kunstenaars maken maar zelden een specifiek politiek punt, het gekwetste uiterlijk van de maatschappij is schokkend als het wordt gezien als weerspiegeling van de naoorlogse situatie van Duitsland. Hartlaub zag het werk van 'veristen' zoals Beckmann, Dix en Grosz als links commentaar en veel van hun werk werd door de nazi's afgewezen. Het was samen met belangrijke kubistische (blz. 180-183), expressionistische, dadaïstische en abstracte werken te zien in hun tentoonstelling 'Entartete Kunst' van 1937.

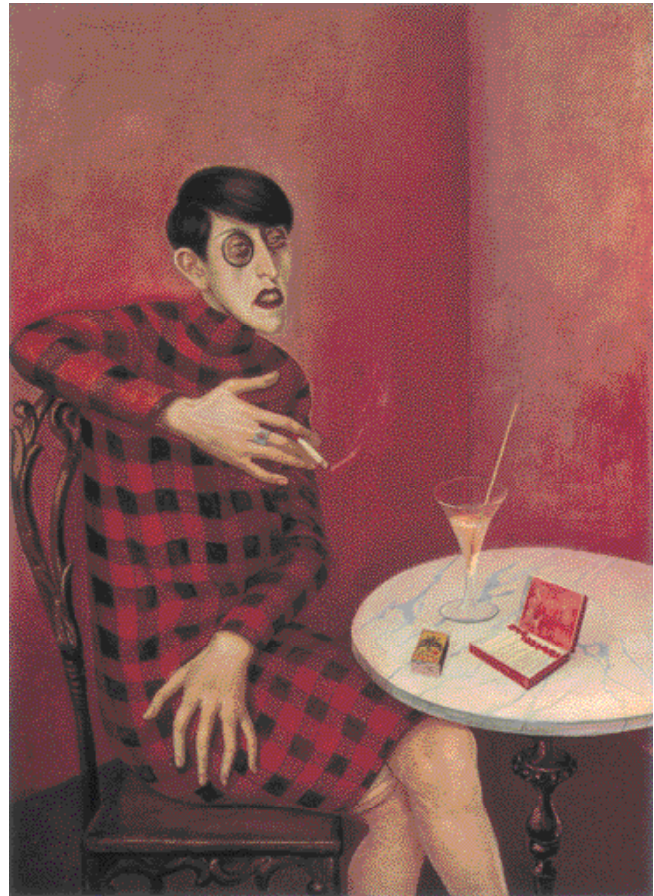
- 1 George Grosz, *Porträt des Dichters Max Hermann-Neisse*, 1927
Olieverf op doek, 59,4 × 74 cm
Museum of Modern Art, New York, VS
- 2 Max Beckmann, *Tanz in Baden-Baden*, 1923
Olieverf op doek, 108 × 66 cm
Bayerisches Staatsgemäldesammlungen, München, Duitsland
- 3 Otto Dix, *Porträt von der Journalistin Sylvia von Harden*, 1926
Olieverf en tempera op hout, 121 × 89 cm
Musée National d'Art Moderne, Pompidou, Parijs, Frankrijk

1

2

3

**De industriële revolutie:
de negentiende eeuw**

Nabi's	196
Yōga-schilderkunst	198
Nihonga-schilderkunst	200
Les Vingt	202
Synthetisme	204
Symbolisme	206
Postimpressionisme	208
Neo-impressionisme	210
Japonisme	212
Impressionisme	214
Luminisme	218
Esthetische beweging	220
Prerafaëlitische broederschap	222
School van Barbizon	224
School van Shanghai	226
Realisme	228
Oriëntalisme	230
Hudson River School	232
Juste Milieu	234
Nazareners	236
Romantiek	238
Nanga	240

Wilhelm Conrad Röntgen ontdekt de röntgenstraling	1895	
Oprichting van de Vereniging voor Vrouwen-kiesrecht in Nederland	1894	Na bomaanslagen in onder meer Parijs wordt de kunstcriticus en anarchist Félix Fénéon aangehouden
In Argentinië wordt het eerste laboratorium voor dactyloscopie geopend	1892	Paul Signac organiseert in Parijs en Brussel Seurat-retrospectieven
	1891	Dood van Georges Seurat Dood van Georges-Eugène Haussmann, die leiding gaf aan de modernisering van Parijs in de jaren 1853 tot 1870
In Londen wordt de Rational Dress Society opgericht, uit protest tegen de victoriaanse vrouwenkleding	1890	
Aan een staking van de Londense havenarbeiders doen 100.000 man mee. Erna wordt een nieuwe vakbond opgericht	1889	Paul Signac publiceert <i>Van Eugène Delacroix naar het neo-impressionisme</i> , waarin hij de beginselen van het neo-impressionisme verklaart. Signac bestudeert hiervoor de kleurentheorieën van chemicus Charles Henry
Stichting van het koninkrijk Sedang in het huidige Vietnam	1888	
Aftreden van de Franse president Jules Grévy	1887	Begin van de bouw van de Eiffeltoren
Palingoproer in Amsterdam, waarbij de politie het verboden spel palingtrekken probeerde te verijdelen	1886	In een artikel in <i>l'Art Moderne</i> introduceert Félix Fénéon de term ‘neo-impressionisme’ De achtste impressionistische expositie wordt gedomineerd door neo-impressionistisch werk van Seurat, Signac en Pissarro Arthur Rimbaud publiceert, nog geen 20 jaar oud, <i>Les illuminations</i>, een reeks prozagedichten
	1884	Eerste ontmoeting van Georges Seurat en Paul Signac op de expositie van onafhankelijke kunstenaars. Een jaar later ontmoet Seurat daar Camille Pissarro
De verbannen en in hechtenis gehouden leden van de Parijse Commune krijgen amnestie	1880	
In Frankrijk wordt het openbaar onderwijs toegankelijk voor meisjes		

Neo-impressionisme

In 1886, op de allerlaatste impressionistische expositie, bezegelde Georges Seurat (1859-1891) het lot van deze stroming met zijn monumentale doek *Un dimanche après-midi à l'Île de la Grande Jatte* (1). Hoewel het schilderij voortbouwde op de stadse thematiek die voor het impressionisme kenmerkend was, was er geen sprake meer van een losse, spontane schildertechniek. De verf was juist systematisch opgebracht en de compositie was zorgvuldig gestructureerd. Seurat blies de academische methode van nauwkeurige planning aan de hand van schetsen en studies nieuw leven in. Zo ontstond een uitgekierende compositie, bevolkt door versteende, geïsoleerde figuren.

De meest radicale vernieuwing van het schilderij betrof echter de wijze waarop Seurat de intuïtieve, vlotte penseelvoering van het impressionisme vertaalde in een minutieus geplande, gereguleerde techniek. Bekend als Seurat was met de wetenschappelijke kleurentheorie, ontwikkelde hij een systeem waarin zuivere kleuren naast elkaar werden gezet en waarmee in theorie een grotere helderheid haalbaar was dan met andere technieken. De naast elkaar geplaatste kleuren zouden namelijk in het oog van de beschouwer versmelten. De ‘zompigheid’ van op het palet gemengde verf en op het doek in elkaar overlopende kleuren werd aldus vermeden. Anarchist en kunstcriticus Félix Fénéon nam het op voor de nieuwe stijl en bedacht de naam neo-impressionisme, die stond voor een nieuwe, meer wetenschappelijke en methodische vorm van impressionisme. Op *Un dimanche après-midi* wordt een onderlaag van gevarieerde penseelstreken gedeeltelijk verhuld door een scherm van kleurige stippen, maar het totaaleffect suggereerde een stijl van uniforme punten die daarom pointillisme werd genoemd. Zelf sprak Seurat van ‘chromo-luminarisme’, terwijl Paul Signac (1863-1935) liever de term ‘divisionisme’ bezigde. Daarmee kreeg het beginsel van de gescheiden kleuren meer nadruk dan de wijze waarop de verf was aangebracht.

Signac werkte ten tijde van de expositie van 1886 al pointillistisch, maar zijn interesse ging primair uit naar de esthetiek

van de zuivere kleur, en het potentieel van de kleur om net zo te functioneren als een muzikale harmonie. Verscheidene van zijn composities kregen dan ook een opusnummer, bijvoorbeeld *Concarneau. Pêche à la sardine. Opus 221 (adagio)* (2).

Evenals Signac voelden Camille Pissarro (1830-1903) en zijn zoon Lucien (1863-1944) zich tot Seurats nieuwe techniek aangetrokken, en allebei droegen ze met neo-impressionistische schilderijen bij aan de expositie in 1886. Camille Pissarro's aquarelschets van het landschap bij Eragny (ca. 1885) demonstreert het beginsel van de gescheiden kleuren en de pointillistische penseelvoering, maar Pissarro werkte lossere dan Signac – want die hield vast aan de methodisch geplaatste stippen die kenmerkend zijn voor een groot deel van zijn werk. Het effect is optimaal zichtbaar op Seurats *Les poseuses* (3). De streken met zuivere kleuren, die vaak naast hun complementen zijn geplaatst, produceren een geactiveerd, pulserend oppervlak. *Les poseuses* was het eerste schilderij dat door Seurat van begin tot eind als pointillistisch werk werd opgezet. Het wordt evenzeer gekenmerkt door de nauwgezette toepassing van de ‘stippentechniek’ als door de verdeling van het doek in kwadranten door de drie figuren die van voren, van opzij en van achteren te zien zijn. Mede dankzij het systematische karakter van het schilderij worden de proportionele onregelmatigheden in het werk aan het oog onttrokken – in dit geval ook door het doek *Un dimanche après-midi*, dat aan de muur achter de modellen hangt. De figuur aan de rechterkant is aanzienlijk groter dan de andere vrouwen, maar haar grootte zorgt voor een visueel evenwicht in de compositie – ze is een adequate tegenhanger voor de linkerhelft van de voorstelling. De toepassing van de minutieuze stippentechniek op een enorm doek – de figuren op *Les posueses* zijn meer dan levensgroot – verklaart wellicht mede de vreemde roerloosheid van het doek, maar de verfijnde textuur van de stippen en de precisie van de compositie hebben een fascinerende werking.

1

2

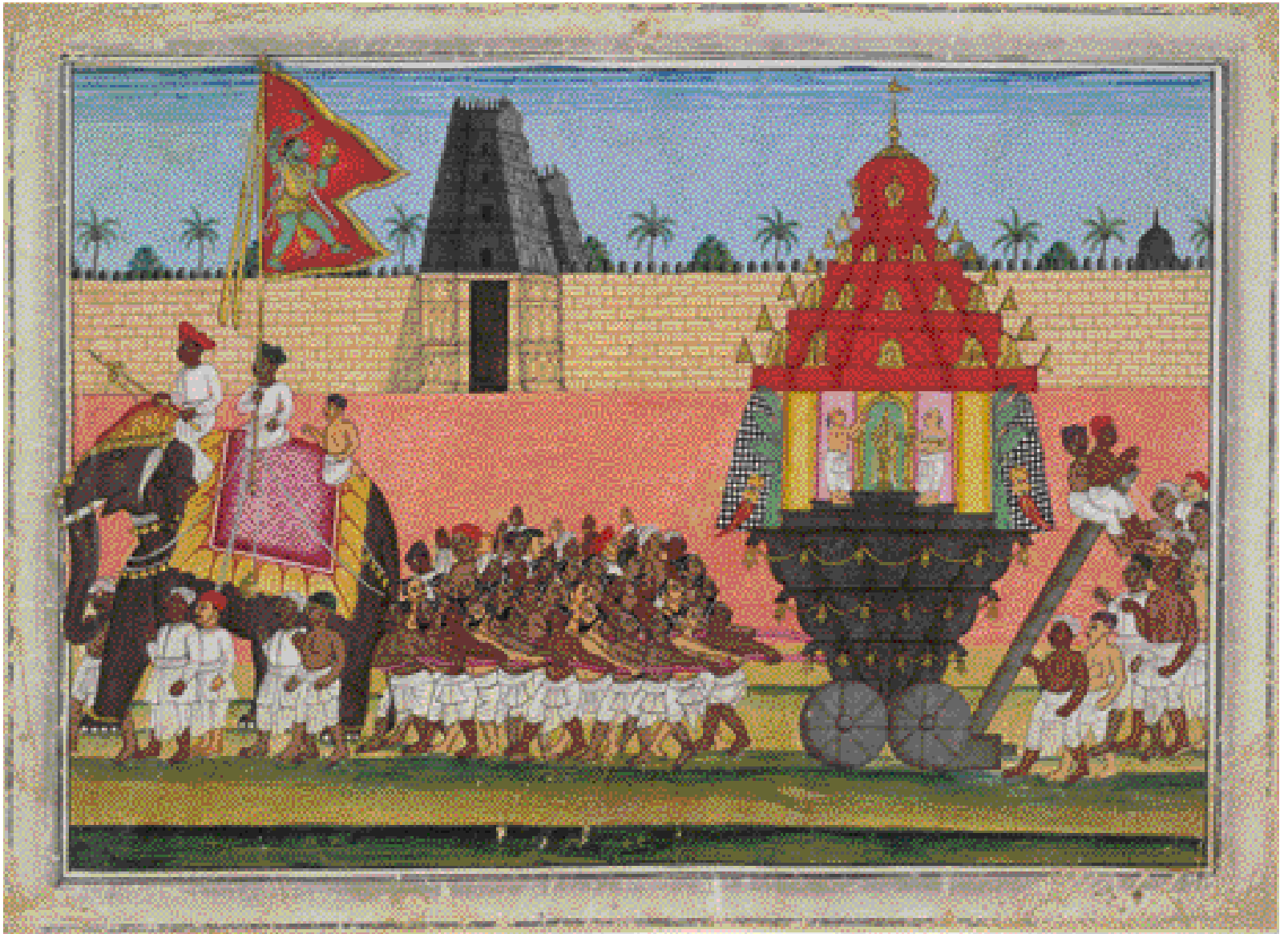

3

1 Georges Seurat, *Un dimanche après-midi à l'Île de la Grande Jatte*, 1884-1886
Olieverf op doek, 201 × 301 cm
Art Institute of Chicago, Illinois, VS

2 Paul Signac, Concarneau. *Pêche à la sardine. Opus 221 (adagio)*, uit de serie *La Mer: les barques (Concarneau)*, 1891
Olieverf op doek, 65 × 81 cm
Museum of Modern Art, New York, VS

3 Georges Seurat, *Les poseuses*, 1886-1888
Olieverf op doek, 200 × 249,9 cm
Barnes Foundation, Philadelphia, Pennsylvania, VS

1

2

3

1

2

3

Antoni van Leeuwenhoek bekijkt als eerste bacteriën onder een microscoop	1676	
	1661-1670	Jan Steen werkt in Haarlem, waar hij genrestukken schildert
Christiaan Huygens beschrijft voor het eerst de ring van Saturnus; drie jaar later neemt hij details van het oppervlak van Mars waar	1656	
	1655	Johannes Vermeer schrijft zich bij het gilde van Delft in als zelfstandig meester
Willem II overlijdt. Het eerste stadhouderloze tijdperk duurt tot het rampjaar 1672	1650	Gerrit Houckgeest schildert <i>Het interieur van de Nieuwe Kerk in Delft met het praalgraf van Willem de Zwijger</i>
Met de Vrede van Westfalen wordt de Republiek der Nederlanden als onafhankelijke staat erkend	1648	
De export van Chinees porselein komt tot stilstand, wat een opleving van lokale pottenbakkerijen tot gevolg heeft, met de werkplaatsen in Delft voorop	1647	
De Nederlandse ontdekkingsreiziger Abel Tasman ziet als eerste Europeaan Nieuw-Zeeland	1642	Rembrandt voltooit <i>De Nachtwacht</i>
	ca. 1635	Kunstenares Judith Leyster schildert de <i>Jeugdige fluitspeler</i> , een werk dat is beïnvloed door de Utrechtse caravaggisten en anderen die destijds in Haarlem actief waren
	1631	Rembrandt van Rijn vestigt zich in Amsterdam en schildert portretten, gezichten, genrestukken en landschappen Gerrit Dou, een leerling van Rembrandt, wordt bekend als schilder van zeer goed afgewerkte en gedetailleerde kleine werken; hij is de invloedrijkste van een groep Leidse kunstenaars die bekendstaan als de <i>fiijnschilders</i>
	1620-1630	Een groep Utrechtse schilders werkt, onder leiding van Hendrick ter Brugghen, Dirck van Baburen en Gerrit van Honthorst, in een door Caravaggio beïnvloede stijl met sterke licht-donkercontrasten
	1614	Hendrick de Keyser krijgt opdracht om een praalgraf voor Willem de Zwijger, de grondlegger van de Nederlandse staat, te bouwen in de Nieuwe Kerk te Delft
Nederlands Oost-Indië krijgt charter voor handel met India en Zuidoost-Azië	1602	
Maurits overwint in de Slag bij Nieuwpoort, wat het begin markeert van de strijd tussen Van Olden-barneveldt en Maurits	1600	Glasfabricage bloeit in de Lage Landen

Nederlandse Gouden Eeuw

In de protestante Nederlanden werd letterlijk oorlog gevoerd tegen religieuze beeltenissen: heiligenbeelden werden verwoest, religieuze schilderijen elders ondergebracht, kerken van binnen witgekalkt. Desalniettemin spraken taferelen van kerkinterieurs, erg populair in de tweede helft van de eeuw, vrome protestanten en katholieken in gelijke mate aan. Op de *Nieuwe Kerk te Delft met het praalgraf van Willem de Zwijger* (1) van Gerard Houckgeest (ca. 1600-1661) staat het graf van de held van de Nederlandse Onafhankelijkheidsoorlog tussen twee enorme composietzuilen. De schitterende lichtinval door de hoge ramen van de kerk en de dramatisch schuine hoek waarin Houckgeest onze blik richt, leidt de aandacht niet af van de familie die het graf eer bewijst; hun aanwezigheid in deze monumentale ruimte bevestigt eerder dat dergelijke schilderijen spiritualiteit en vaderlandslievendheid in zich konden verenigen.

Het protestantisme en de secularisatie van de Republiek der Nederlanden boden ruimte voor een breder scala aan genres dan ooit tevoren en de welvarendheid van het land, het gevolg van internationale handel, zorgde voor een bloeiende kunstmarkt. In het werk van kunstenaars als Jacob van Ruisdael (1629-1682) kreeg de lucht een bijna menselijke dimensie, iets wat het werk van latere schilders als de Engelsman John Constable (1776-1837) sterk beïnvloedde. In veel landschapstaferelen zien we dreigende wolken en stormwinden die krachteloze vogels uit koers blazen, terwijl de windmolens blijven draaien en energie voor de Republiek der Nederlanden opwekken. Vogels drukten dikwijls een soort voorteken uit, iets wat Rembrandts leerling Carel Fabritius (1622-1654) fascineerde. In *Het puttertje* (2) laat de schilder zien waartoe hij met verf in staat is. Met slechts een paar vaardige

penseelstreken schept hij de illusie van veren. Dit schilderij was bedoeld om de kijker voor de gek te houden: waarschijnlijk was het oorspronkelijk een *trompe-l'oeil* voor op een kast of voor boven de deur van een wijnhandel.

Het schilderij *Vrouw met weegschaal* (4) van Johannes Vermeer (1632-1675) biedt ons een flits van intimiteit. Oker, indigo en warm roze gaan naadloos over in vlees en stof, en de glans van het goud en de parels van de ketting, die wordt veroorzaakt door een ongewoon intens licht, benadrukt de kostbaarheid ervan. De vrouw wordt deel van een stilleven, waarin het zelfbeschouwend karakter van een religieuze voorstelling – zoals die aan de muur – over haar materiële wereld wordt uitgespreid. Vermeers visuele illusionisme is vaak uitgelegd als het effect van een optisch instrument, namelijk de *camera obscura*, maar louter techniek vormt geen afdoende verklaring voor zijn vermogen om de poëzie van het dagelijks leven te vatten.

In de Nederlandse barokke portret-schilderkunst vervaagt de grens tussen illusie en werkelijkheid. De lichthartige grijns van *De lachende cavalier* (5) van Frans Hals (ca. 1582-1666) suggereert bij de toeschouwer ongedwongenheid, maar zijn verfijnde kledij wijst op status. In Rembrandts *Zelfportret* (3) wordt listigheid gebruikt als middel voor zelfpromotie. Door zijn handtekening als een soort logo in de compositie op te nemen en door de knipoog naar Rafaëls portret van Baldassare Castiglioni – de hoveling die het concept van moeiteloze nonchalance ofwel *sprezzatura* introduceerde – combineert Rembrandt de eigendunk van de ontwikkelde gentleman-kunstenaar met een bewuste promotie van zijn eigen kunstenaarschap, waarbij hij zelfpromotie vermomt als ongekunsteldheid.

1 Gerard Houckgeest, *Nieuwe Kerk te Delft met praalgraf van Willem de Zwijger*, 1650
Olieverf op doek, 73 × 60 cm
Kunsthalle, Hamburg, Duitsland

2 Carel Fabritius, *Het puttertje*, ca. 1654
Olieverf op doek, 33,5 × 22,8 cm
Mauritshuis, Den Haag, Nederland

3 Rembrandt van Rijn, *Zelfportret*, 1659
Olieverf op doek, 84,5 × 66 cm
National Gallery of Art, Washington DC, VS

4 Johannes Vermeer, *Vrouw met weegschaal*, ca. 1664
Olieverf op doek, 40,3 × 35,6 cm
National Gallery of Art, Washington DC, VS

5 Frans Hals, *De lachende cavalier*, 1624
Olieverf op doek, 83 × 67 cm
Wallace Collection, Londen, Groot-Brittannië

1

2

3

4

5

Bij de Vrede van de Pyreneeën staat Filips IV Vlaanderen af aan Frankrijk	1659	
	1656	Velázquez schildert zijn meesterwerk <i>Las Meninas</i>
	1650	In Portugal bloeit de productie van geglazuurde tegeltjes (<i>azulejos</i>) met complexe schildermotieven
Grote pestepidemie in Sevilla	1647-1652	
	1645	Bartolomé Esteban Murillo maakt voor een klooster in Sevilla een serie van elf heiligen en vestigt zich daarbij als de succesvolste schilder van zijn tijd
	1634-1635	Velázquez schildert <i>De overgave van Breda</i> , een verheerlijking van de overwinningen van Filips IV
De WIC verovert de Portugese kolonie Brazilië	1630	Bouw van het paleis Buen Retiro net buiten Madrid. Het paleis herbergt het eerste permanente theater van het land
	1629-1631	Velázquez maakt zijn eerste reis naar Italië en bezoekt Venetië en andere noordelijke steden alsook Rome en Napels
Piet Hein verovert de zilvervloot van de Spanjaarden	1628	
	1623	Diego Rodríguez de Silva y Velázquez schildert een portret van Filips IV in Madrid en wordt officieel hofschilder, een titel die hij de rest van zijn leven houdt
Filips IV (koning van 1621-1665) komt op de Spaanse troon. Eind Twaalfjarig Bestand, waarna de vijandelijkheden met Nederland worden hervat	1621	
	1616	Jusepe de Ribera komt in Napels dat door de Spaanse tak van de Habsburgers wordt bestuurd; zijn stijl wordt sterk beïnvloed door de caravaggisten
	1611	Jusepe de Ribera is als schilder actief in Italië, waar hij de rest van zijn carrière zal blijven; hij wordt beïnvloed door Caravaggio en de Utrechtse caravaggisten
Morisco's (tot het christendom bekeerde Moren) worden uit Spanje verdreven	1609-1614	
	1605-1615	Miguel de Cervantes publiceert <i>Don Quichot</i>
	1603	De Spaanse schilder Juan Sánchez Cotán gaat in een klooster in Granada, waar hij tot zijn dood in 1627 als kartuizer lekenbroeder leeft
Filips III regeert over Spanje, Napels, Sicilië, de Zuidelijke Nederlanden en (als Filips II) over Portugal	1598-1621	

Spaanse Gouden Eeuw

De zeventiende eeuw wordt gewoonlijk beschouwd als de Gouden Eeuw van de Spaanse schilderkunst. De ‘eeuw’ loopt van het bestuur van de Habsburgse koning Filips III (reg. 1598-1621) tot en met dat van zijn zoon Filips IV (reg. 1621-1665). Het koninklijke hof in Madrid, de rijke handelsstad Sevilla en het Zuid-Italiaanse Napels waren de kunstcentra van het uitgestrekte Habsburgse rijk, dat na de Spaanse verovering van inheemse volken in Midden- en Zuid-Amerika grote delen van Europa en de Nieuwe Wereld omvatte. De Spaanse schilderkunst uit die tijd ademt religieuze strengheid, het resultaat van de strikte voorschriften en gebruiken die door de katholieke kerk waren opgelegd. Schilders waren op zoek naar evenwicht tussen complexe religieuze onderwerpen en een natuurlijke uitstraling in een sobere uitvoering. De belangrijkste genres in die tijd waren religieuze thema’s, portretten en stillevens.

De onbetwiste meester van de Spaanse Gouden Eeuw is Diego Rodríguez de Silva y Velázquez (1599-1660), die uitblonk in vernuftig geconstrueerde historische schilderijen en portretten met psychologische diepgang van de koninklijke familie en hovelingen in Madrid. Op het hoogtepunt van zijn carrière maakte Velázquez een informeel portret van een speelse jonge prinses Isabella en haar hofdames, bekend als *Las meninas* (‘de hofdames’; 1). Velázquez speelt met de blik van de toeschouwer, niet via contrasten van licht en donker, maar door middel van een visueel spel. De prinses en haar hofdames kijken, net als de schilder zelf, naar de toeschouwer alsof die elementen in het schilderij zijn. Het beeld reikt tot in onze eigen realiteit. De spiegel aan de wand achter de geschilderde figuren onthult het koninklijke paar, en ineens lijkt het alsof het tafereel door de ogen van de koning wordt bekeken.

Met zijn *M Mediterende Sint-Franciscus* (2) heeft Francisco de Zurbarán (1598-1664), werkzaam in Sevilla, een beeld geschapen

van de diepe religieuze gevoelens van die tijd. Middels scherpe lichtcontrasten (tenebrisme) richt hij zich op de monumentale plechtstatigheid van de knielende monnik, die, gekleed in een pij van zware stof, tegen een donkere, niet-gedefinieerde achtergrond is geplaatst. Het licht vestigt de aandacht op de biddende mond van Franciscus en zijn gevouwen handen waarin hij een schedel tegen zijn borst houdt. De techniek van het tenebrisme werd niet alleen in de religieuze schilderkunst gebruikt, maar ook bij sobere stillevens uit die tijd.

Jusepe de Ribera (1591-1652), in Italië Lo Spagnoletto (‘de kleine Spanjaard’) genoemd, werd geboren in Spanje maar vestigde zich in Napels. Zijn gruwelijke en tegelijk zeer esthetische martelaarschaptaferen laten een andere kant van religieuze schilderkunst zien. Zo is *De martelaarschap van de heilige Filippus* (4) een complexe compositie met veel personages in verschillende houdingen en met uiteenlopende emoties. Met brede en energieke penseelstreken zet Ribera de gespierde lijven van de beulen even overtuigend neer als de gerimpelde huid van het gezicht en het lichaam van het slachtoffer.

Tegen het einde van de heerschappij van Filips IV waren de geloofsregels in Spanje minder rigide geworden. Zachte tinten en diffuus licht kwamen in de plaats van sobere vormen en kleuren. De grote meester van deze tijd was de Sevillaanse schilder Bartolomé Esteban Murillo (1617-1682), bekend als vertegenwoordiger van de wat lossere mores uit die periode. Hij was beroemd vanwege zijn goddelijke Madonna’s die hij liet baden in licht en omringde met vreugdevolle kleine engelen, en vanwege zijn voorstellingen van het leven van alledag, met name van dat van de armen. *De jonge bedelaar* (3) stelt een behoeftig kind voor op blote voeten en in lompen, wiens armoede nog wordt benadrukt door het heldere licht dat door het raam op hem valt.

1 Diego Velázquez, *Las meninas*, 1656
Olieverf op doek, 320 × 276 cm
Museo del Prado, Madrid, Spanje

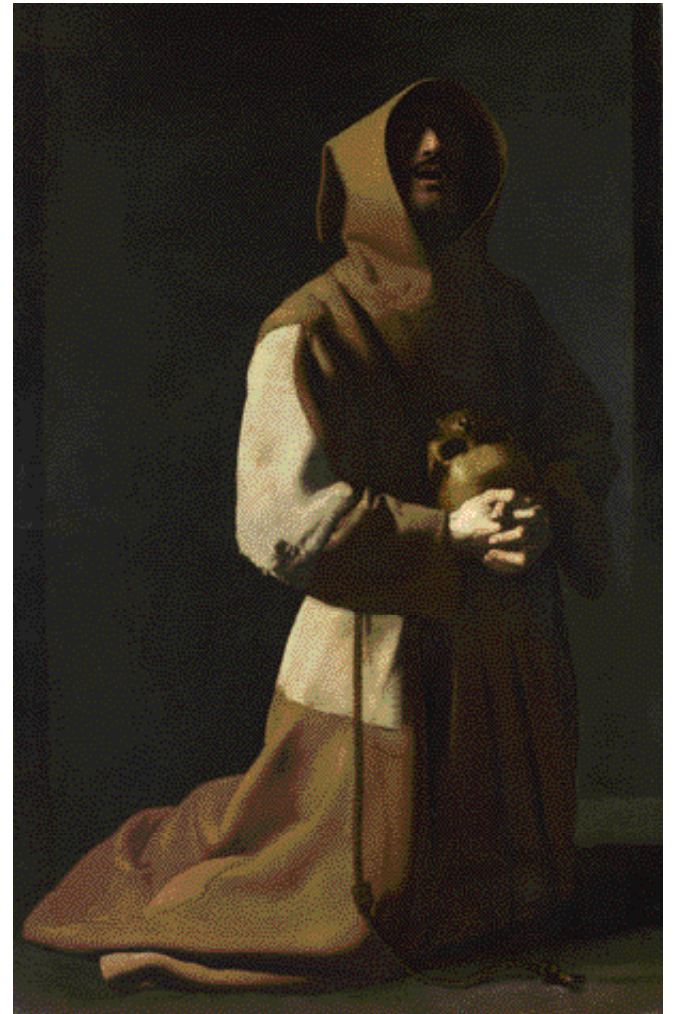
2 Francisco de Zurbarán, *Mediterende Sint-Franciscus*, ca. 1635-1639
Olieverf op doek, 152 × 99 cm
National Gallery, Londen, Groot-Brittannië

3 Bartolomé Esteban Murillo, *De jonge bedelaar*, ca. 1650
Olieverf op doek, 134 × 100 cm
Musée du Louvre, Parijs, Frankrijk

4 Jusepe de Ribera, *De martelaarschap van de heilige Filippus*, 1639
Olieverf op doek, 234 × 234 cm
Museo del Prado, Madrid, Spanje

1

2

3

4

1

2

3

Dood van Cleopatra na de slag van Actium maakt een einde aan de dynastieën die door de opvolgers van Alexander de Grote zijn gesticht	31 v.C.	
	ca. 60-30 v.C.	In het oosten van het Middellandse Zeegebied wordt het glasblazen uitgevonden
De Romeinse generaal Pompeius zet de laatste Seleucidische koning af en Syrië wordt provincie van Rome	64 v.C.	
Attalus III van Pergamon vermaakt zijn rijk aan het Romeinse volk en geeft Rome zo zijn eerste voet aan de grond in Azië	133 v.C.	
Rome plundert de Griekse stad Korinthe; Griekenland wordt een Romeinse provincie	146 v.C.	
Keizer Qin Shihuangdi vestigt de eerste dynastie die over een verenigd China zal heersen; het terracottaleger in zijn graf getuigt van kunstinvloeden uit het Nabije Oosten	221-206 v.C.	
Rome verslaat Philippos V van Macedonië in de Eerste Macedonische Oorlog	214-205 v.C	
De Griekse wiskundige Eratosthenes van Cyrene berekent de omtrek van de aarde	240 v.C.	
Punische Oorlogen tussen Rome en Carthago	264-146 v.C.	
De Griekse wiskundige Euclides publiceert zijn Elementen, een werk over geometrie en getaltheorie	300 v.C.	
Het oostelijke Middellandse Zeegebied wordt een slagveld voor de hellenistische opvolgers van Alexander de Grote	305-65 v.C.	Er worden veel nieuwe steden, bijvoorbeeld Antiochië in Syrië, in Griekse stijl aangelegd en bevolkt door Macedonische en Griekse kolonisten
	307 v.C.	Epicurus sticht zijn school voor Epicurische filosofie in Athene
	310 v.C.	Zeno sticht zijn school voor het stoïcisme in Athene
	323-31 v.C.	De Ptolemeïsche dynastie heerst over Egypte; toename van Griekse en oost-mediterrane nederzettingen daar; het Ptolemeïsche hof is sterk Grieks georiënteerd en de invloed van hellenistische kunst op luxegoederen en aan het hof is groot
Macedonische periode in Egypte na de overwinning van Alexander de Grote op het Perzische bewind daar; de nieuwe stad Alexandria wordt gebouwd, gericht op het Middellandse Zeegebied en de hellenistische wereld	332-323 v.C.	
	341-290 v.C.	Leven van de Griekse toneelschrijver Menander
Alexander de Grote overlijdt in Babylon	323 v.C.	

Hellenistische kunst

De hellenistische kunst, gekenmerkt door dramatische gelaatsuitdrukkingen, zwaar aangezet realisme en complexe composities met meerdere figuren, is wellicht de meest ontroerende van alle Oudgriekse stijlen. Hoewel deze kenmerken aanwezig zijn bij kunstwerken door de gehele periode heen, zijn ze op verschillende manieren uitgewerkt.

Na de dood van Alexander de Grote in 323 v.C. werd het uitgestrekte rijk, van Macedonië tot Egypte tot India, waarover hij had geheerst onder zijn generaals verdeeld. De politiek in die tijd was complex en de landen die Alexander had veroverd, hadden allemaal hun eigen kunsttradities. Desalniettemin bezaten de hellenistische stijlen die zich in zijn rijk ontwikkelden een zekere uniformiteit, iets wat veel zegt over de nauwe economische en culturele banden tussen die ver uiteen liggende gebieden van de oude wereld. De opvolgers van Alexander gaven veel geld uit aan grote monumenten en individuele kunstwerken van de grootste beeldhouwers, schilders en mozaïekwerkers van hun tijd. Om die opdrachten uit te voeren reisden die kunstenaars op hun beurt overal naartoe en verspreidden zo nieuwe technieken en stijlontwikkelingen.

In de hellenistische periode (van 323 v.C. tot de slag bij Actium in 31 v.C., waar Octavianus Marcus Antonius en Cleopatra versloeg en zo een einde maakte aan de Ptolemeïsche dynastie van Egypte) groeide ook het aantal rijken die hun huizen en landgoederen met beelden en schilderijen wilden decoreren, een soort ‘kunstverzamelende middenklasse’. Het gevolg daarvan was, naast alle koninklijke monumenten en mythologische voorstellingen, een explosie van nieuwe seculiere onderwerpen en thema’s. De portretkunst liet de geïdealiseerde werken van het classicisme achter zich en werd individualistischer en realistischer, iets waarin de echo doorklonk van de toenemende importantie van politieke en militaire persoonlijkheden. Ook ontstond

er een bijna onbeperkte reeks genrefiguren: dronken saters, verwilderde bedelaars, mollige kinderen, atleten van allerlei soorten, dieren in dramatische poses en zelfs erotische hermafrodieten.

Toen het in 1506 in Rome was ontdekt, werd het spectaculaire beeld van *Lacoön en zijn zoons* (1) onmiddellijk aangekocht door paus Julius II en in het Vaticaanse Belvedere geplaatst. Daar werd het bewonderd door kunstenaars uit die tijd zoals Michelangelo, Rafaël en Titiaan, en later ook door Rubens en Bernini onder anderen. Het is een voorstelling uit de Griekse mythologie waarin de Trojaanse priester Lacoön en zijn zoons worden aangevallen door slangen die als straf waren gestuurd (volgens de Aeneas van Vergilius) door Athene omdat hij de Trojanen had gewaarschuwd het houten paard van de Grieken niet hun stad binnen te halen. In andere versies zijn de slangen gezonden door Apollo omdat Lacoön zijn priesterlijke belofte van celibaat had gebroken. De theatrale gezichtsuitdrukkingen, dramatische spieren en kronkelende compositie maken dit beeld tot een symbool van de hellenistische barokke stijl (zie ook blz. 286-289). De Romeinse auteur Plinius de Oudere vermeldde dat het beeld in het paleis van keizer Titus stond. De opdracht voor het beeld moet van een even verheven beschermheer zijn gekomen.

Naast de hellenistische barok zijn ook andere stijlen van hellenistische kunst met eenzelfde anachronisme ‘hellenistische rococo’ en ‘hellenistisch realisme’ genoemd. Die rococostijl is te zien in de beeldengroep van *Aphrodite, Eros en Pan* (eerste eeuw v.C.) met zijn luchthartige onderwerp, humorvolle erotiek en decoratieve haardracht van zowel de godin als het wilde wezen. Het andere uiterste, een krachtig sociaal realisme, is te zien in beelden als *Oude vrouw met wijnkan* (eind derde of tweede eeuw v.C.) waarbij ouderdom, armoede, wanhoop en dronkenschap onopgesmukt worden uitgebeeld.

¹ Hagesandros, Polydoros en Athenodoros *Laocoön en zijn zoons*, ca. 100 v.C. Marmer, h: 184 cm Musei Vaticani, Rome, Italië

Colofon

De uitgevers zijn veel dank verschuldigd aan de volgende medewerkers vanwege hun expertise en hulp bij het selecteren van kunstwerken en voor hun teksten:

Gauvin Alexander Bailey en Chantal Manna (blz. 278-279, 282-287, 294-295), Noit Banai (blz. 26-27, 56-57, 86-89, 98-99, 112-113, 116-117), Lee Beard (blz. 124-125), Elena Bernardini (blz. 94-95, 140-141), Lucy Bowditch (blz. 30-31, 36-37, 132-133, 184-185), Evelyne Conrad-Bell (blz. 246-247, 250-253, 260-261), Diane Fortenberry (blz. 340-347), Sophie Halart (blz. 22-23, 62-63, 114-115, 144-147), Katie Hill (blz. 20-21, 92-93, 134-35, 148-49), Andrea Horisaki-Christens (blz. 54-55, 102-103, 110-111), Monica Kjellman-Chapin (blz. 196-197, 202-225, 228-237), Lloyd Laing (blz. 318-321, 328-335, 348-349), Caroline Levitt (blz. 128-129, 142-143, 150-183, 186-187, 190-191), Matthew McKelway (blz. 240-241, 258-259, 270-271, 274-275, 296-297), Tom Melick (blz. 130-131, 138-139), Jeffrey Moser (blz. 226-227, 264-265, 276-277, 302-303, 312-313, 322-327), Marije Osnabrugge (blz. 280-281, 300-301, 304-311), Stella Paul (blz. 58-59, 76-79, 84-85, 118-119), Alistair Rider (blz. 24-25, 53-54, 70-71, 74-75, 82-83, 96-97, 100-101, 136-137), Malini Roy (blz. 248-249, 254-257, 262-263, 272-273), Robert Shane (blz. 14-19, 28-29, 32-35, 38-47, 64-69, 72-73, 80-81, 90-91, 104-109), Sarah Symmons (blz. 126-127, 188-189, 238-239), Elsje van Kessel (blz. 298-299), Alicia Volk (blz. 198-201).

We zijn ook Amanda Renshaw dankbaar voor haar feilloze instinct en haar steun, Luped Media Research voor beeldonderzoek en Theresa Bebbington, Emma Capps, Luisa de Miranda en Gillian Northcott Liles voor hun redactionele werkzaamheden.

Hoofdredacteur: Diane Fortenberry
Projectredacteur: Tom Melick
Productiecontrollen: Leonie Kellman, Laurence Poos, Rebecca Price, Louise Ramsay, Vanessa Todd

Vertaling:
Vitataal, Feerwerd

Ontwerp: Project Projects
Lay-out: Studio Chehade

Coverontwerp:
Riesenkind, 's-Hertogenbosch

Uitgave:
WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

ISBN 978 94 625 8087 9
NUR 640

Originele titel/original title:
Art in Time © 2014 Phaidon Press Limited
ISBN 978 0 7148 6737 3

Deze editie is uitgegeven door WBOOKS onder licentie van:

This edition published by WBOOKS under licence from:

Phaidon Press Limited, Regent's Wharf,
All Saints Street, London, N1 9PA, United
Kingdom © 2015 Phaidon Press Limited

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze publicatie mag worden gereproduceerd of overgedragen in welke vorm dan ook, elektronisch of mechanisch, inclusief kopiëren, opnemen of andere informatieopslag, zonder schriftelijke toestemming vooraf van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the written permission of Phaidon Press Limited.

Kunst in context biedt een unieke kijk op kunstgeschiedenis. Het boek neemt de lezer aan de hand van kunststromingen, kunstenaars en hun inspiratiebronnen mee de geschiedenis in. De auteurs plaatsen 150 stromingen en bewegingen in hun sociale, culturele en politieke context. Zo ontstaat een fascinerend nieuw perspectief op de kunstgeschiedenis, die niet los is te zien van de tijd waarin zij tot stand komt.

Kunst in context is opgebouwd als een tijdlijn. In een oogopslag wordt duidelijk hoe kunst en wereldgeschiedenis op elkaar betrekking hebben gehad. De auteurs betrekken ook stromingen en ontwikkelingen uit Latijns Amerika, Afrika en het Verre Oosten in hun verhaal. Zo laat het boek niet alleen zien hoe kunststromingen elkaar in de tijd, maar ook in de ruimte hebben beïnvloed.

De teksten over kunstenaars en kunststromingen zijn geïllustreerd met zo'n 600 representatieve kunstwerken uit collecties van over de gehele wereld. *Kunst in context*, voorzien van vele foto's, historische documenten, een glossarium en een index is een onmisbaar naslagwerk over kunst.

